

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Ю.І. Гулий

ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Навчальний посібник

Харків «ХАІ» 2007

ББК С55.473я73

Основи соціальної роботи / Ю.І. Гулий. - Навч. посібник. – Харків: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2007. - 55 с.

Розглянуто розвиток і становлення соціальної роботи, її головні методологічні основи і професійні стандарти.

Для студентів при самостійній роботі над курсом «Основи соціальної роботи», а також як додатковий матеріал при самостійній роботі над курсами «Соціальна психологія», «Психологія сім'ї» та ін.

Бібліогр.: 16 назв

Рецензенти: д-р юр. наук, проф. В.М.Трубников,
канд. психол. наук, доц. А.М. Большакова

© Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2007 р.

ВСТУП

Трансформаційний період в українському суспільстві характеризується посиленням соціальної напруженості й розширенням її соціальної бази.

У сучасній суспільній ситуації необхідно забезпечити оптимальний баланс між задоволенням потреб середнього громадянина і суспільства в цілому. І саме цьому має сприяти система соціальної роботи в Україні.

Розгалуження цієї системи продовжується і зараз, оскільки в суспільстві ще недостатньо сформовані стійкі механізми примирення, узгодження, гармонізації приватних (на рівні окремих індивідів, соціальних груп) і загальнонаціональних інтересів.

Соціальна робота є сферою людської діяльності, у якій виявляються і систематизуються об'єктивні знання про професійну і суспільну діяльність державних, суспільних і приватних організацій, фахівців і активістів. Вона спрямована на вирішення соціальних проблем індивідів, родин, груп і прошарків у суспільстві.

Даний навчальний посібник допоможе студентам-психологам засвоїти основний комплекс знань про категоріальний апарат, принципи і методи соціальної роботи, її місце в сучасному суспільстві.

Розділ 1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1.1. Історія розвитку вітчизняної соціальної роботи

Допомога сиротам, хворим, людям похилого віку з давніх часів була невід'ємною частиною діяльності церкви, різних благодійних організацій тощо. При цьому соціальна робота була формою добровільної, філантропічної та благодійної допомоги, основаної більше на особистому відношенні та співчутті, ніж на спеціальних знаннях і навичках.

Історія соціальної роботи на Русі нараховує більше тисячі років. Початком її варто вважати договір 911р. князя Олега з греками, що містив у собі моменти, які стосуються соціальної роботи у сучасному її розумінні. Хоча допомога ближньому завжди була характерна для слов'янських народів, саме цей договір був першим документальним свідченням турботи держави про тих своїх громадян, що без цієї турботи бідують.

Важливим стимулом для розвитку добродійності на Русі стало прийняття християнства у 988 р. Тоді почала активніше розвиватися традиція особистої добродійності руських князів, що мала вже релігійний характер. Великий князь київський Володимир Червоне Сонечко (Хреститель) офіційно зобов'язав духовенство займатися суспільним піклуванням, визначивши десятину на утримання монастирів, церков, богаділень і лікарень. Майже відразу після водохрещення Володимир зайнявся богоугодними справами: будував храми, що ставали не тільки фундаментом віри, але й основою наукового знання, книжкової справи; засновував школи й училища, що стали першим ступенем народної освіти Русі. Спочатку ця справа не зустріла підтримку в населення, особливо в знаті. За словами одного літописця, дружини з багатих сімейств, у яких забирали дітей на навчання, оплакували їх, як мертвих, вважаючи писемність чарівництвом.

Володимир будував не тільки училища. Багато літописців повідомляють про щедрість князя як про щось небувале. Володимир улаштовував бенкети на княжому дворі не тільки для бояр і знаті (градських старців), але і для людей бідних, усіляко намагаючись задовольнити їх нестатки. Його добродійність поширювалася і на тих, хто не міг прийти за допомогою на його двір. Князь велів своїм людям розвозити по вулицях хліб, м'ясо, рибу, овочі й роздавати по дворах злиденним і убогим. Нестор пояснює таке людинолюбство Володимира дією християнського вчення [2].

Отже, Володимир - перший князь, який, прийнявши християнство (до того почав правління з убивства свого брата Ярополка), став прикладом найвищого заступництва за бідних й убогих. У ньому об'єдналася особиста і державна добродійність. Жертвуючи на богоугодні справи як приватна особа, він був, проте, першою людиною в державі, тому витрачав гроші, що надходять до скарбниці

з податків, що платили руські працівники. Отже, тут ми бачимо державну і приватну добродійність тісно сплетеними.

Ця традиція довго продовжувалася на Русі — керуючись християнськими заповідями, князі й царі надавали благодійну допомогу начебто й особисту, але на гроші зі скарбниці, що вони вважали своїми.

Починання Володимира продовжив його син Ярослав, що прославився складанням першого письмового зводу законів — «Руської Правди». «Руська Правда» має 37 глав, в ній крім статей карного характеру є статті соціальної спрямованості, що було надзвичайно для молодих держав Європи. Так, у XXXI главі міститься приклад турботи про підростаюче покоління. Щодо розділу спадщини Ярослав говорить: «Двір батьківський завжди без розділу належить меншому сину», маючи на увазі, що молодший син завжди більше старших братів не захищений у соціальному плані. І якщо раніше, до написання і вступу в силу «Руської Правди», старші брати могли вирішити суперечку силою, то тепер молодші сини були захищені законом. Це було просте і мудре рішення. У той же час у Західній Європі настільки важливе соціальне питання вирішене не було, у результаті чого в багатьох європейських країнах сформувався особливий клас лицарей-розбійників, що складався майже цілком із молодших дворянських синів, які в юному віці були вигнані з будинку своїми старшими братами, що забрали собі всю спадщину.

Узагалі, закони Ярослава щодо піклування за дітьми є дуже гуманними для тих часів: у них закладені найголовніші проблемні питання. Наприклад, глава XXXII визначає відносини при розділі спадщини між дітьми одного батька, від різних дружин. Було вирішено також питання про спадщину дітям у випадках, коли нерадива мати «проїдала» цю спадщину. Тут вже навряд чи уникнути сирітства при живій матері. Ярослав повелів передавати дітей найближчим родичам, якщо мати не вийде заміж удруге. Звичайно, це було не зовсім справедливо стосовно матері, але було свого роду страховкою від можливого дурного поводження вітчима з дітьми [2].

«Руська Правда» стала першим слов'янським законом, що був подобою соціальної програми. Про важливість для Ярослава соціальної теми свідчить той факт, що з 37 статей цього закону вісім цілком присвячені проблемам дитячої захищеності. Ця перша спроба складання руського зводу законів визначила всю подальшу законотворчість на Русі. Наступні зводи законів багато в чому будувалися за образом і подобою «Руської Правди», так що в руській юридичній практиці із самого початку міцно затверджувалися основи соціальної політики.

Онук Ярослава Мудрого, правнук Володимира Святого Володимир Мономах створив перше у своєму роді моральне повчання, звернене до молодшого покоління. Воно наповнено щирістю і християнською людяністю. «О діти мої! Хвалить Бога! Любіть також людство. Не

посада, не самота, не чернецтво врятує вас, але благодіяння. Не забувайте бідних, годуйте їх і мислите, що всяке надбання є боже і доручене вам тільки на час... Будьте батьками сиріт; удовицю виправдуйте самі; не давайте сильним губити слабких. Не убивайте ні правого, ні винуватого: життя і душа християнина священні» [2].

Отже, перші століття християнства на Русі були відзначені щиросердною простотою його ревнителів, що свято вірили і точно дотримувалися євангельських заповідей. Для них християнська гуманність, віра у силу добра, переконаність у важливості людинолюбства не були відстороненими нормами, а, навпаки, були непорушними істинами, не виконати і не керуватись якими вони вважали для себе неможливим. Осередком соціальної допомоги були церкви і монастирі. Під їхнім керівництвом російські люди училися розуміти і виконувати заповідь про любов до ближнього. Ідея цієї милостині була покладена в основу практичної моралі; потребувала подвигу жалю, виховувалася усіма відомими тоді засобами духовно-моральної педагогіки. Любити ближнього - це насамперед нагодувати голодного, напоїти спраглого, відвідати ув'язненого в темниці.

Добродійність була не стільки допоміжним середовищем суспільного благоустрою, скільки необхідною умовою особистого морального здоров'я: вона більше була потрібна самому добродійнику, ніж жебраку.

Давньоруський добродійник, «христоробець», більш помишляв про власне духовне удосконалювання, ніж про підвищення суспільного добробуту. Коли зустрічалися дві руки: одна з проханням заради Христа, інша - з милостинею в ім'я Христова, важко було сказати, яка з них більше подавала милостиню іншій. Нестаток однієї і допомога іншої зливалися у взаємодії братерської любові обох. Ось чому у стародавній Русі розуміли і цінували тільки особисту, безпосередню добродійність, милостиню, яка подавалася з руки в руку.

Згодом жебракування стає масовим і професійним. *Петро 1* намагається з ним боротись силовими засобами: покарання побиттям, тавруванням, каторгою тощо.

В останні роки свого царювання великий реформатор, видно, усвідомив, що війна з жебраками програна. З'явився новий проект — роздати всіх жебраків по монастирях. Задуманий для цього всеросійський перепис «гулящих людей» він уже не встиг здійснити.

Указ 1712 р. «Про заборону жебрання» не переглядався спадкоємцями Петра I протягом тридцяти семи років. Лише двічі Сенат зробив виключення. У перший раз послужив тому страшний голод 1734 р. Другий раз — окремих випадок: осліплого київському громадянину дозволили збирати милостиню для сплати боргу в 200 карбованців.

Природно, діяльність Петра I полягала не тільки в боротьбі з жебранням. Перший російський імператор практично підійшов до

створення системи суспільного піклування. При ньому обов'язок будівництва і утримання лікарень лежав на наказах, спочатку Патріаршому, з 1701 р. — Монастирському, а з 1721 р. відносилася до «Святейшого правительствующего Синода». Головний магістрат і воєводи мали приступити до улаштування лікарень, богаділень, сирітських будинків, будинків для піклування про незаконнонароджених дітей, будинків для людей «гулящих та їм подібних». Видані були правила, щоб міста, суспільства, поміщики і всі особи, що керують казенними і партикулярними будинками, вотчинами, піклувалися про злиденних і убогих, не допускаючи їх ходити по світу для прохання милостині. Спостерігати за цим мала поліція [2].

Попередниками пенсійного законодавства є укази щодо піклування про молодших офіцерів і солдатів, які «не мають чим жити» (1722 і 1723 рр. відповідно). Передбачалося, що вони зобов'язані були йти жити в монастирі чи богадільні, де офіцерам навіть призначалася платня. Дуже цікавий указ Петра I від 16 січня 1721 р., де вперше йшла мова про те, що бурлаки є соціально небезпечним елементом. При цьому робилися дуже переконливі посилання на Біблію.

До епохи царювання *Катерини II* відноситься становлення системи суспільного піклування. Так, указ від 7 листопада 1775 р. наказував у кожній губернії відкрити під головуванням губернаторів особливі накази Суспільного піклування. На ці накази були покладені обов'язки влаштовувати і утримувати народні школи, сирітські будинки, лікарні, аптеки, богадільні, будинки для невиліковно хворих, для психічно хворих тощо. Не можна сказати, що ця система була досконалою. Але спроби держави охопити всі шари населення, що потребують соціального захисту, були в наявності.

Прагнучи не допускати пасивності громадськості, *Олександр I* уключив піклування в сферу суспільного самоврядування, залишивши за урядом функцію загального керівництва цим делікатним процесом. Олександр I підписав закон, за яким піклування в Росії передавалося організаціям і відомствам, розділеним на кілька типів. Вони одержали назву «установ, на особливих підставах керованих». Таким чином, була створена гнучка, диференційована і надзвичайно ефективна система державно-суспільного піклування, що не тільки вражала іноземців своєю досконалістю, але й часто служила прикладом для інших розвинутих країн.

Система ця постійно удосконалювалася, уточнювалася, частково змінювалася. До кінця XIX ст. нараховувалося 14 854 благодійні установи (суспільства і заклади), причому їх умовно можна було розділити на дві групи — установи, що відносилися до міністерств і відомств, які переслідують тільки благодійні цілі, і відомства, що не мають спеціального благодійного призначення. До числа перших відносилися: Відомство установ Імператриці Марії, Російське товариство Червоного Хреста, Імператорське

людинолюбне товариство (піклування про дома праці і робочі дома). До другої групи входив цілий ряд установ — Відомство православного сповідання і військового духівництва, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції, Міністерство народної освіти й ін. [2].

Загальна сума фінансування благодійності до кінця позаминулого століття виражалася величезним числом — 404 843 798 карбованців; з якої вартість нерухомості становила близько 35%, інше — грошові суми. Вони склалися з відсотків із капіталів, доходу від нерухомої власності, членських внесків, випадкових надходжень від пожертв, від концертів, лотерей і т.п.

Вище вже говорилося, що ця система, яка спирається на російське законодавство, не була позбавлена недоліків. Головними з них були: неясність визначення тих категорій людей, що мають право на суспільне піклування; питання про те, з яких коштів мають покриватися витрати на суспільне піклування; ступінь споріднення людей, зобов'язаних утримувати своїх родичів, що потрапили в лихо, тощо.

У результаті реформ *другої половини XIX ст.* з'явилися земства, яким були передані питання місцевого самоврядування і, природно, вирішення деяких питань суспільного піклування. Але звідки могли вони взяти гроші, приміром, для допомоги здоровій людині, що залишилася без роботи і має родину, якщо в законодавстві не було передбачено страхування на випадок безробіття?

Для вирішення цих і цілого ряду інших питань наприкінці позаминулого століття була утворена (за найвищим велінням) комісія для перегляду діючого законодавства про піклування бідних. Але війни, а потім і революції перешкодили побачити результати діяльності цієї комісії.

У перші *післяреволюційні* (і післявоєнні) роки ще було відсутнє поняття «соціальне забезпечення», але Радянський уряд зробив перші кроки до нього. У 1918 р. (уперше після встановлення Радянської влади) за особистим указом В.І. Леніна всім центральним і місцевим органам керування була поставлена задача щодо виділення соціальної допомоги і підтримки трудящих в окрему систему дослідження. «Надати енергійну підтримку всім і всяким заходам, спрямованим на поліпшення справи постачання населення продовольством і промисловими товарами, соціального страхування і соціального забезпечення, житлового будівництва, охорони здоров'я, курортного обслуговування трудящих» [2].

В умовах непу, дорогу якому відкрив X з'їзд РКП(б) у 1921 р., забезпечення трудящих набуло нових напрямків. Так, широке застосування знаходила система соціального страхування. У рік утворення СРСР змінилося саме поняття «соціальне забезпечення». Тепер воно звучало так: «Державна система матеріального забезпечення й обслуговування усіх громадян СРСР по старості, хворобі, при повній чи частковій утраті працездатності, а також

багатодітних родин здійснюється за рахунок державних і суспільних коштів». Особлива увага стала приділятися пенсійному забезпеченню і допомозі. Було створено кілька пенсійних страхових фондів (недержавних). Під особистим наглядом Леніна, а потім міністра охорони здоров'я Семашко була налагоджена система організації правильного відпочинку трудящих (відкриті перші санаторії, профілакторії та будинки відпочинку).

У 1922 р. було видано указ РНК про захист робітників на особливо шкідливих виробництвах та їх реабілітацію у разі одержання каліцтва чи інвалідності внаслідок цього. Тоді ж стали з'являтися перші державні страхові спілки й компанії.

У 1924 р. на II З'їзді Рад СРСР прийняли першу Конституцію СРСР. Вона внесла зміни в систему соціального забезпечення, тепер уже населення, а не трудящих, як було раніше, і його ж соціального страхування. Це звучало так: «Має бути зроблено повне соціальне страхування робітників:

- а) для усіх видів найманої праці;
- б) для усіх видів втрати працездатності.

Саме: від хвороб, каліцтва, інвалідності, старості, професійних хвороб, материнства, вдовства й сирітства, а також безробіття».

До 1929 р. Радянська влада в законодавчому порядку затвердила повне соціальне забезпечення всіх трудящих, усіх видів втрати працездатності і вперше у світі — від безробіття, за рахунок наймачів і держави, за допомогою професійних союзів.

Усе це, а також безкоштовна медицина й освіта свідчили про те, що соціальне забезпечення населення виходило на більш високий рівень.

Отже, вирішення соціальних питань залежить від економіки держави. Тому соціальні задачі традиційно включалися в економічну політику. І тільки з кінця 60-х років соціальна політика виділяється як особливий напрямок діяльності партії, хоча вона і була тісно пов'язана з економічною діяльністю, наприклад підвищення добробуту трудящих. Про соціальну політику багато говорилося в зв'язку із задачами цілеспрямованого формування інтересів і потреб особистості, кращого використання матеріальних і духовних благ для всебічного розвитку особистості. Однак у практичному здійсненні соціальних програм справа стояла далеко не благополучно [2].

У СРСР сформувалася патерналістська модель соціального захисту, з фінансуванням головним чином з держбюджету — 95 і більше відсотків асигнувань з бюрократичною системою розподілу фондів соціального забезпечення. Створювалися необхідні умови розвитку загальної та доступної системи соціального забезпечення. Право громадян на матеріальне забезпечення в старості, у випадку хвороби, повної чи часткової втрати працездатності, а також втрати годувальника було закріплено в Конституції СРСР. Це право гарантувалося соціальним страхуванням громадян, допомогою по

тимчасовій непрацездатності; виплатою за рахунок держави і колгоспів пенсій за віком, інвалідності і з нагоди втрати годувальника і т.п. Поряд із виплатою пенсій і допомог існувало чимало інших видів забезпечення. Серед них були: професійно-технічне навчання і перенавчання інвалідів, їхнє працевлаштування, надання інвалідам безкоштовної ортопедичної, протезно-ортопедичної допомоги і спеціальних транспортних засобів утримання старих й інвалідів у будинках-інтернатах, їхнє санаторно-курортне лікування і т.п.

Отже, комплексний розвиток соціального забезпечення сприяв продуктивним силам суспільства, стимулював трудову активність працівників. Треба враховувати і позитивний вплив гарантованого соціального забезпечення на морально-психологічний стан особистості.

1.2. Історія становлення соціальної роботи за кордоном

Початок формування соціальної роботи як професії припадає на кінець XIX ст.

Тоді реформатори і лідери благодійних організацій у Європі та США дійшли висновку, що людям, які спеціалізуються на наданні допомоги бідним та різним категоріям страждаючих, необхідна певна підготовка. У Великобританії ще у 1836 р. Товариство благодійних організацій заснувало перший заклад для підготовки соціальних працівників. У 1903 р. Товариство організувало власну школу соціології, яка для об'єднання з Лондонською школою економіки у 1912 р. була перетворена у Департамент соціальних наук і управління. У 1893 р. у Німеччині Жаннет Шверін оголосила набір на курси «Групи дівчат і жінок для соціальної допомоги й турботи». Ж. Шверін займалася підготовкою жінок для роботи в різних соціальних установах (дитячих садках, лікарнях, притулках, домах для сліпих тощо). 1899 роком датується заснування першої у Німеччині однорічної програми підготовки соціальних працівників під керівництвом Аліси Соломон. А у 1908 р. теж під її керівництвом була розпочата підготовка соціальних працівників у жіночій соціальній школі. Соціальні проекти А. Соломон, програма підготовки соціальних працівників були спрямовані на розвиток необхідних знань, умінь, характеру та відданості справі. Вона була впевнена, що соціальна робота має бути жіночою професією, що тільки жінки здатні перетворити соціальну роботу в дещо більше, ніж просто надання матеріальної допомоги, створити культуру турботи про людину. Виступаючи за збереження жіночого характеру шкіл соціальної роботи, А. Соломон відстоювала їх особливу спрямованість, підкреслювала значення природних жіночих задатків, які професійне навчання перетворює у професійні якості [1].

У 1898 р. нью-йоркське Товариство благодійності профінансувало короткочасні літні курси (шість тижнів) соціальних

працівників. Це проторувало дорогу до організації професійної підготовки соціальних працівників у США. Проте перша школа, професійно зорієнтована на соціальну роботу, організована групою соціальних реформаторів з Амстердаму, які у 1898 р. при Народному центрі освіти відкрили інститут для підготовки соціальних працівників. Програмою цього навчального закладу передбачався дворічний курс денного теоретичного та практичного навчання для чоловіків і жінок. На початок 1910 р. у Європі та США було створено 14 шкіл соціальної роботи. Наприкінці Першої світової війни тільки у США існувало вже сім університетських програм соціальної роботи. У 1920 р. у Чилі відкрилася перша у Латинській Америці школа соціальної роботи. Розповсюдження та структурування різних закладів цього профілю відбувається у Франції, Данії, Бельгії, Індії, Єгипті, скандинавських країнах та ін.

Майже у всіх країнах світу активну участь у розвитку системи підготовки соціальних працівників брала церква. У 30-х роках ХХ ст. в Ірландії були відкриті два дублінських коледжі, один з яких був протестантський, а другий - католицької орієнтації. У Португалії всі три школи соціальної роботи (у Лісабоні, Коїмбрі та в Порто) були засновані як приватні католицькі. У Франції дві перші школи соціальної роботи також були відкриті церковними організаціями: католицька і протестантська. У Німеччині, де більшість шкіл були створені під церковним патронажем у роки Першої світової війни або відразу після неї, вплив церкви залишається значним і сьогодні. У скандинавських країнах вплив церкви суттєво менший, ніж у Центральній та Південній Європі. Школи соціальної роботи, які створені церквою у ХХ ст., готують кадри як для своїх потреб, так і для світських агентств. Наприклад, всі 16 номінально *релігійних* шкіл соціальної роботи у Німеччині вручають своїм випускникам дипломи державного зразка у галузі соціальної роботи і соціальної педагогіки. У деяких школах Швеції й Італії студенти разом із соціальною роботою вивчають теологію і мають змогу одержати додатковий атестат у цій галузі теж.

У період між двома світовими війнами (перш за все у 30-ті роки ХХ ст.) у деяких країнах Західної Європи соціальна робота опинилася під впливом фашизму і націонал-соціалізму. Військовий, економічний та ідеологічний крах фашизму у 1945 р. залишив вакуум на Європейському континенті у сфері соціальної роботи. В післявоєнні роки ключову роль у реконструкції соціальної роботи в значній частині Європи відіграв американський досвід соціальної роботи (теоретичний та практичний). Це стосується насамперед розповсюдження методів соціальної роботи: класичні методи індивідуальної роботи з клієнтом, сім'єю, групова терапія і робота з громадськістю тощо [1].

Залежно від стадії свого розвитку в різні історичні періоди соціальна робота розглядалася з різних позицій: починаючи з психіатричної допомоги вдома (1870-ті роки, США), коли від соціальних працівників були потрібні навички, близькі до навичок патронажних медичних сестер,

і кінчаючи участю у формуванні державних програм соціального розвитку суспільства (прикладом останнього може служити модель соціальної роботи в Данії). У кожному конкретному суспільстві залежно від його потреб і ступеня усвідомлення ним цих потреб концепція соціальної роботи має специфічний, часом унікальний характер.

Оглядаючись на історію розвитку соціальної роботи за кордоном, неважко помітити, що спочатку соціальна робота була дуже тісно пов'язана із соціальними науками. Так, Г. Стейн нагадує, що перша національна конференція соціальних працівників в Америці була організована Американською асоціацією соціальних наук у 1870 р. І хоча вже в 1879 р. соціальна робота виділилася як окрема область, аж до 20-х років ХХ ст. вона залишалася під впливом соціології, економіки, політичних наук як у США, так і в розвинутих країнах Західної Європи. Починаючи ж з 1920-х років, під впливом поширення ідей психоаналізу соціальна робота драматично змінила свою орієнтацію, на перший план виступила робота з конкретною людиною, але вже не стільки в традиціях психіатричного чи діагностичного підходу, скільки психодинамічного: як сформулювали це теоретики і практики соціальної роботи, зокрема Г. Стейн, «не людина є проблемою, а в неї є проблема» [4].

Психодинамічний підхід у соціальній роботі неодноразово аналізувався в зарубіжній літературі, він може іменуватися як «психодинамічний підхід», «психодинамічне консультування», «психодинамічна робота з випадком», «психосоціальний підхід». У чому більшість теоретиків згодні між собою, так це в тому, що соціальна робота увібрала в себе такі ідеї З. Фрейда і його послідовників (особливе місце приділяється теорії О. Ранка, а також Д. Боулбі, Е. Еріксона, М. Кляйна):

- прийняття досвіду клієнта і ситуації, у якій він знаходиться;
- урахування попереднього досвіду відносин клієнта зі значущими близькими, особлива увага до травм у результаті відриву від матері, недоліків прихильності, проблем сепарації;
- роль бажань і контрбажань клієнта;
- опір змінам;
- необхідність посилення Его.

Треба відзначити, що дані формулювання йдуть саме з робіт з теорії й практики соціальної роботи, тому вони дещо відрізняються від прийнятих у психологічній і психоаналітичній літературі.

Іншим фактором, що вплинув на розвиток методології соціальної роботи, стали соціально-економічні зміни в довоєнних Америці й Європі. Велика депресія 1930-х років послужила сильним поштовхом для розвитку нових, більш активних методів роботи в співтовариствах, групах, родинях. Крім того, почалася ера емпіричних досліджень у галузі прикладних соціальних досліджень. Цікаво, що в СРСР приблизно в цей же період педологи працювали з безпритульними дітьми на грані психології і, здавалося б, соціальної роботи, хоча цей термін і не вживався, оскільки соціальних проблем офіційно не існувало, були тільки «пережитки минулого» і «рідні плями капіталізму». Однак у цілому

це був період, коли «сирий» дослідницький емпіризм прикладався до не менш «сирого» службового прагматизму. Об'єктами досліджень у соціальній роботі ставали і соціальні процеси (розроблялися методи збору і реєстрації інформації, різні за ступенем втручання в ситуацію методи, удосконалювалися методи спостереження й ін.), і самі служби допомоги, наприклад створювалися критерії для оцінки їхньої ефективності, накопичувався досвід організації агентств з роботи щодо визнаного актуальним у даний момент типу проблеми. Усе більше розроблених методів застосовували для дослідження невідомого поки змісту феноменів соціальної роботи.

Післявоєнний період характеризувався величезним ентузіазмом відносно можливостей соціального відновлення в країнах Західної Європи й в Америці. Родина, діти як цінності знайшли нове звучання: багато надій покладалося на уважне ставлення до розвитку дитини.

Ряд учених, що працювали в суміжних із соціальною роботою галузях, починають ідентифікувати себе з нею і присвячують свій талант соціальній роботі. Після періоду «заліковування» гострого горя і поранень Другої світової війни, у чому соціальні працівники виявилися незамінними (робота із сиротами, біженцями, емігрантами, інвалідами), починають формуватися довгострокові соціальні проекти: як дослідницькі (деякі з них тривають дотепер, наприклад лонгітюдні дослідження дітей, що втратили батька, чи родин, де діти виявили девіантну поведінку), так і прикладні програми допомоги і розвитку.

Так само, як і в психології, виникає нова хвиля інтересу до проблем особистості, починають народжуватися нові психотерапевтичні теорії, у соціальній роботі накопичують усе більше емпіричних знань про індивідуальну поведінку людей і груп. Є серйозні підстави думати, що теоретична психологія особистості, і особливо психотерапія, на Заході в цей період не тільки розвивалися завдяки експериментально отриманим даним, але і збагачувалися емпіричним досвідом армії соціальних працівників, досвід яких був значно більш різнобічним, чим досвід порівняно нечисленних психотерапевтів. У середині 1950-х рр. Е. Грінвуд, аналізуючи цей процес, відзначав великий недолік власних теоретичних побудов у соціальній роботі, а також те, що «практичний досвід був накопичений в основному методом проб і помилок, грубо емпіричним і прагматичним способом» [4].

І теоретичні роботи починають з'являтися: друга половина 1950-х років знаменується появою узагальнюючих праць з індивідуальної соціальної роботи — роботи з випадком і консультування, процесу прийняття рішень в індивідуальній соціальній роботі, роботи з групами і співтовариствами. Цей період концептуалізації емпіричного й експериментального досвіду, одержуваного в соціальній роботі, продовжується і понині і поки далекий від завершення.

Уже на ранніх стадіях розвитку соціальної роботи стало очевидним, що людська індивідуальність конкретного соціального працівника накладала істотний відбиток на процес надання допомоги, тому багато

теоретиків обговорювали питання про співвідношення мистецтва і науки в цій професійній області.

В післявоєнні роки, коли питання про теоретичні підстави соціальної роботи стало серйозно розроблятися, багато авторів зійшлися в думці, що ця галузь і не чисте мистецтво, і не тільки прикладна наука, а скоріше категорія науково обґрунтованого мистецтва, хоча вже в цей час ряд авторів наполягали на необхідності пошуку логічних імперативів, а не тільки емпіричної реальності в практиці соціальної роботи. Так, Г. Стейн підкреслює: «Соціальна робота черпає свої знання з науки, але свій дух — з філософії, релігії, етики, моральних цінностей, а свій метод, принаймні частково, — з незбагненних нюансів людських відносин. Зовсім очевидно, що в соціальній роботі є місце мистецтву, тому що не уся вона є наука; і хоча ми маємо постійно прагнути розвивати наукову базу нашої роботи, ми не повинні (навіть якби ми могли) применшувати значення естетичного чи етичного компонента». Оскільки роль навичок у соціальній роботі надзвичайно велика, саме це зближує її з мистецтвом і робить її більш складною в порівнянні з іншими ста прикладними науками [4].

Як уже згадувалося, соціальна робота проробила свій шлях розвитку від ремесла до професії, хоча дотепер існують прихильники точки зору, що це ремесло. М. Койл вважає, що відмітними рисами професії є такі:

- наявність розробленого, розвинутого і верифікованого обсягу знань;
- установлення професійних стандартів;
- ріст професійної самосвідомості;
- значний внесок у життя і розвиток суспільства

Згідно із цими критеріями, вважали автор та інші його прихильники, соціальна робота у своєму розвитку виразно досягла цього рівня (помітимо, що йшлося про ситуацію в післявоєнній Америці).

Інша точка зору, що також турбує прихильників розвитку професіоналізму в соціальній роботі, полягає в тому, що її розглядають як конгломерат знань (а вже не просто навичок), почерпнутих з інших суміжних галузей. Так, А. Кан описує соціальну роботу як злиття таких складових:

- положення, запозичені з психіатрії та деяких галузей психології;
- положення, запозичені із соціології, соціальної антропології, а також вихоплені з деяких інших областей;
- деякі оригінальні ідеї про те, як працювати в тих чи інших ситуаціях з випадком, групою чи співтовариством;
- методи, техніки й настанови, що прийшли зі статистики і соціальних досліджень;
- положення, запозичені з прогресивної освіти.

Зрозуміло, проблема полягає не в тому, що ці джерела неадекватні: навпаки, наш світогляд, практика соціальної роботи наповнила новим змістом, оживила багато теоретичних положень і моделі суміжних наук. Проблема міститься у відсутності власного

теоретичного апарату, що може призвести до ряду перекручувань як у теорії, так і в практиці соціальної роботи [4].

Отже, оригінальна теорія професійної діяльності має оперувати поняттями про свої власні, а не запозичені, теоретичні та прикладні задачі та функції, оскільки теоретичні розробки, зроблені в суміжних областях (наприклад, у психології, у соціології), не є достатніми для соціальної роботи; більше того, соціальна робота як практика багато в чому збагатила ці й інші галузі знання про людину і суспільство в цілому.

Ця первісна *міждисциплінарність* соціальної роботи дотепер простежується у факті існування різних точок зору на її предмет: якщо визначати відмінності соціальної роботи від соціології, то створюється одне визначення предмета соціальної роботи, якщо йти від іншої її найближчої суміжної області — психології, то предмет соціальної роботи бачиться інакше.

Так, наприклад, західні соціологи бачать розбіжності між соціологією і соціальною роботою в «*поділі відповідальності*»: соціологія як соціальна наука ставить своєю задачею пошук загальних закономірностей розвитку суспільства, тоді як соціальна робота займається питаннями взаємовідношень суспільних процесів і конкретних елементів, що складають певне суспільство.

Крім того, якщо соціологія займається питаннями всіх умов суспільного розвитку, то соціальна робота ставить в основу умови, що ведуть до ситуацій соціальних дисфункцій, коли суспільство з якихось причин (які і мають бути предметом дослідження) не справляється зі своїми функціями [4].

Важливою є динаміка уявлень про *предмет* соціальної роботи. Якщо довоєнний період характеризувався великою увагою до прагматичних проблем, з якими стикалися соціальні працівники, то в післявоєнний період паралельно з бурхливим розвитком альтернативних психоаналізу напрямків у психології особистості й психотерапії соціальна робота стала набувати усе більш психологічного змісту як практика. І все частіше для інтерпретації досвіду, що накопичується, стали залучати психологічні концепції.

Ця тенденція *психологізації соціальної роботи* в її визначених розділах простягається аж до сучасного періоду, коли пишуться праці з «лікування в соціальній роботі», психодіагностики в соціальній роботі, а практична підготовка соціальних працівників складається з різноманітних тренінгів з навичок втручання в ситуацію, що вимагає допомоги, з уміння слухати клієнта і т.д. Узагалі ж, якщо дивитися «із психології» на предмет соціальної роботи, стає очевидним, що задачі прикладної (соціальної, клінічної, вікової, педагогічної) психології і соціальної роботи перехреснюються в сфері вивчення і створення оптимальних умов розвитку, навчання, праці, спілкування людини, груп і співтовариств. Так, одне з визначень предмета соціальної роботи, дане Г. Маасом, припускає, що в соціальній роботі «основне знання фокусується на поведінці людини в стресових умовах», а саме на вивченні динаміки

стресових ситуацій, і особливо на шляхах запобігання чи поліпшення цих ситуацій, а також на вивченні впливів, що робляться ними, на людину.

Декількома роками раніше Г. Маас і М. Волін визначили соціальну роботу як «запобігання соціально і психологічно небезпечним ефектам кризовим ситуаціям, їх зниження», і, мабуть, вони бачили функцією соціального працівника забезпечення проходження процесів запобігання (профілактики) і поліпшення. Е. Грінвуд слідом за Г. Бісно (1952) бачить функції соціальної роботи «у допомозі досягнення людьми таких взаємин, що сприяють реалізації їхнього потенціалу як людських істот відповідно до їх культурних звичаїв і цінностей»; і далі, якщо такі відносини за якимись причинами руйнуються чи є така небезпека, то функції соціальних працівників стають принципово важливими для: а) допомоги в створенні необхідних, бажаних суспільних ресурсів чи в активізації вже існуючих ресурсів; б) допомоги людям у використанні тих ресурсів, що вони мають [4].

Роль соціального працівника, таким чином, бачиться в поєднанні різних стратегій для поліпшення функціонування соціальної служби, котру він представляє, залишаючись при цьому представником своєї професії та діючи в інтересах свого суспільства.

М. Херн підкреслює, що «взаємини є сутністю соціальної роботи, будучи як її метою, так і її засобами», оскільки метою є встановлення і підтримка прийнятних відносин між клієнтом і суспільством, а засобами є ті відносини, що встановлює соціальний працівник із клієнтом, і той вплив, який соціальний працівник має на відносини клієнта з навколишньою дійсністю. Відмітимо, наскільки це визначення не відрізняється від сучасного розуміння сутності психологічної допомоги.

Об'єктом соціальної роботи може бути звичайно не тільки окрема людина, але і група, співтовариство, проте головною метою залишається встановлення і використання ефективних взаємин, так само, як і незмінним залишається основний метод соціальної роботи, а саме те, як соціальний працівник бачить, сприймає клієнта (індивідуума, групу, співтовариство). Така постановка питання, природно, викликає ряд заперечень. Так, сам Херн констатує розрив між ступенем теоретичної оснащеності соціальної роботи з індивідуальним клієнтом, де використовують теорію (наприклад, психосексуального розвитку для опису фізичного й емоційного розвитку), і роботою з групою (де подібного опису не створено) [4].

Узагалі, уже у цей період можна констатувати, що соціальні науки відстали від психологічних у своїх можливостях служити теорії соціальної роботи. Практика показала, що структурний підхід до пояснення соціальних явищ не має достатньої пояснювальної сили і не може в достатньому ступені оснастити соціального працівника в практичній діяльності. Необхідність поряд зі структурним динамічного підходу до розуміння впливу суспільства на «клієнта» (індивідуума, групу, спілку, з якими працює соціальний працівник) і «клієнта» на суспільство

ставала усе більш очевидною.

Узагальнюючи цей період дискусії про предмет соціальної роботи, варто відзначити, що соціальна робота як наука в сучасний період повинна мати своїм предметом не тільки людей в несприятливих умовах: у цьому випадку вона могла б з успіхом залишитися частиною психології, а також неклінічної психотерапії.

Унікальністю предмета соціальної роботи є те, що вона займається процесом, який має місце між елементами таких систем, як людина-людина в контексті чи групи (співтовариства, людина-група, людина—суспільство, група—суспільство, співтовариство-суспільство). Здійснення цього процесу, позитивність і ефективність його характеру саме і залежать від ступеня розробленості теорії й практичних методів соціальної роботи в суспільстві, а також від ступеня відповідності теорії та практики нестаткам саме даного конкретного суспільства. Таким чином, необхідність загальної теорії, що враховує специфіку потреб конкретного суспільства як системи і його конкретних складових (людина, група, співтовариство) як підсистем, знову стає очевидною [4].

Таким чином, соціальна робота в історії розвитку свого предмета пережила ряд радикальних змін фокуса дослідження, самою серйозною такою зміною є зсув уваги *від причин до функції*: від пошуку і лікування причин дисфункцій до створення працюючої адекватної програми відповідальності суспільства за дисфункцію. У цей час усе більше уваги приділяється допомозі в забезпеченні прав людини через поліпшення функціонування служб соціальної роботи. Колишні моделі допомоги нужденним стають усе менш популярними: практика соціальної роботи відбиває усе більш розвинуту демократичну етику, що виявляється в розумінні соціального благополуччя як права всіх і кожного, а не дарунка привілейованих непривілейованим, хоча вірно і те, що соціальні працівники і донині ототожнюють себе з давньою традицією занепокоєння і відповідальності за нестатки людей і соціальні стреси. Усі соціальні програми незалежно від того, чи спроектовані вони для нестатків індивідуумів чи груп співтовариств, спрямовані на те, щоб звільнити сховані ресурси і збільшити можливості кожної людини зробити своє життя більш повним, більш соціально корисним, і щоб збільшити сили суспільства для створення такої структури, що зробить соціальну самореалізацію більш можливою для всіх членів суспільства [4].

Науковий період у соціальній роботі почався з покладення в основу *методу роботи*: це пов'язано з ім'ям і працями американського вченого М. Річмонд, що заклала основи *«роботи з випадком»*, тобто такої взаємодії соціального працівника з клієнтом, коли останній, а не які-небудь інші люди і фактори (матеріальна допомога клієнту, його навчання, інтереси служби соціальної роботи, успіх програми і т. п.) стають центром уваги. Однак Річмонд ввела в практику роботи з випадком і новий, не менш важливий компонент *соціального діагнозу*, що на десятиріччя стало основою для методу оцінки соціальним працівником ситуації, у якій знаходиться клієнт. Більшість фахівців

сходяться в тому, що починаючи з періоду 1920-х років задачі виконання соціальних програм допомоги нужденним усе частіше стають вторинними стосовно таких цілей, як *індивідуальне самопосилення* клієнта і підвищення його здатності користатися суспільними ресурсами і *можливостями*.

З ім'ям іншого найвідомішого американського соціального працівника Вірджинії Робінсон пов'язаний новий, альтернативний діагностичному напрямку функціональний напрямок. Функціональна соціальна робота відрізнялася від структурної в основному двома аспектами. У психологічному аспекті вона відрізнялася тим, що виходила не з психології *захворювання*, а з психології *росту*, де підкреслювалася роль творчого потенціалу людини, а також місце соціальних і культурних факторів у його розвитку. Це ставило в центр професійних взаємин не соціального працівника, а клієнта; роль же соціального працівника бачилася вже не стільки в оцінюванні ступеня «нормальності» і соціальної дієздатності клієнта, а також заходів для його лікування, скільки в наданні ресурсів (власних — як соціального працівника і як представника агентства) у його розпорядженні для забезпечення його росту. Підкреслимо, що в даному випадку маються на увазі не психологічні, а соціальні цілі росту, хоча багато соціальних працівників, включаючи Робінсон, знаходилися під великим впливом робіт О. Ранка, який був однією з найбільш яскравих фігур у ранньому психоаналітичному русі. Функціональна соціальна робота стала основою для діяльності різних агентств і служб аж до теперішнього часу; прихильники цього підходу задовольняються детальним продумуванням і плануванням принципів моментів у функціонуванні служб соціальної роботи і відкрито заявляють, як, наприклад, сучасний провідний спеціаліст у британській соціальній роботі Р. Смоллі, що під теорією соціальної роботи розуміють «обґрунтований план дій» [4].

1.3. Сучасний стан соціальної роботи

Соціальна робота в зарубіжних країнах пройшла довгий шлях еволюції. З плином часу багато що змінилося, але збереглися і традиційні форми. Теорія та практика соціальної роботи в кожній країні має свою специфіку, що обумовлено соціально-політичними, економічними, історичними, культурними, етнічними особливостями, філософськими традиціями.

Відмінності стосуються визначення статусу соціальної роботи, структури та системи підготовки кадрів, розуміння функцій, методів соціальної роботи. Сам термін "соціальна робота" часто вміщує досить різні концепції й реальності.

Наприклад, у Республіці Ірландія і у Великобританії "соціальна робота з молоддю та общиною" не є частиною соціальної роботи, бо вона не виконується соціальними працівниками, а соціальні служби не відповідають за її наслідки та результати, оскільки це обов'язок

відділів освіти. Офіційна підготовка кадрів до роботи з молоддю відокремлена від навчання соціальних працівників.

У той же час у Німеччині "робота з молоддю" - одна із сфер соціальної роботи і соціальної педагогіки. У Франції набагато більше використовують термін "соціальна робота", ніж у Німеччині. Значно більше використовують термін "соціальна робота" у англomовних країнах. Остаточо не розв'язане також питання і про співвідношення понять "соціальна робота" і "соціальна педагогіка", сфери їх діяльності, методи тощо. Разом із тим є чимало спільного для всіх країн. Це перш за все єдність цілей, загальне призначення соціальної роботи, її спрямованість на допомогу людям, які потребують захисту, розуміння, милосердя; спрямованість спільних для кожної країни соціальних проблем (злочинності, наркоманії, алкоголізму, насилля, тривалого безробіття, демографічних змін, біженців та ін.).

Вступ соціальної роботи в сферу роботи з індивідуальними нестатками, потребами і проблемами (індивідуума, подружньої пари, родини, групи і т.д.) неминуче спричинило за собою надання поряд із соціальною і психологічною допомогою (зрозуміло, у контексті соціальної роботи), що згодом стало одним із методів соціальної роботи. Гуманізація, індивідуалізація і психологізація соціальної роботи, що можна констатувати останні двадцять років, ще більш ускладнили процес професійної ідентифікації для представників цієї професії, однак і істотно збагатили цю професійну область і в ряді випадків наповнили її новим змістом.

При аналізі різних сучасних концепцій і моделей соціальної роботи можна побачити дві основні школи чи два підходи, що беруть свій початок у двох джерелах: один — у ранніх соціальних науках (кінець XIX ст.), інший — у психології особистості (початок XX ст., тобто в психоаналітичних концепціях). Ця «двомовність» не переборена й усвідомлюється у науковій проблематиці соціальної роботи [4].

В Україні соціальна робота знаходиться на етапі свого становлення. Її народження збіглося з дуже складним періодом у житті суспільства. Загострення уваги до людини, актуалізація проблем соціальної допомоги людям за всіх часів були характерні для переломних етапів історії. При ситуації поглиблення кризи суспільства швидко зростає знедоленість значної частини родин, груп населення, підсилюється соціальна напруга, конфліктність. У таких умовах роль соціального працівника має особливе значення.

Особливістю процесу становлення соціальної роботи в Україні було також те, що домінуючу роль в ньому відіграли соціальні педагоги. Саме їх можна вважати першопроходцями, які проклали дорогу професії "соціальна робота" (якщо не враховувати дуже обережну спробу звести посаду соціального працівника до системи соціального забезпечення). Соціальні педагоги стали активними учасниками експерименту з відпрацювання кваліфікаційних стандартів цієї професії і вивели її на державний рівень. При цьому

важливо зазначити, що було б помилковим ототожнювати професії соціального педагога та соціального працівника. Це споріднені професії, представники котрих, здійснюючи різні види допомоги клієнтам, діють разом, забезпечуючи систему соціальної допомоги і захисту населення.

Офіційне введення в Україні інституту соціальних працівників відбулося в 1991 р. До цього часу соціальна робота як професія в її сучасному розумінні не існувала. Функції соціальної роботи як би розподілялися між традиційно діючими установами освіти, охорони здоров'я, спорту, культури, правоохоронних установ, соціального забезпечення. Наприклад, школа фактично наодинці намагалася вирішити питання формування взаємин дітей і дорослих у соціумі, організації їхнього дозвілля, роботи з родиною. В установах охорони здоров'я через відсутність медичних соціальних працівників не існувала система соціальної роботи з інвалідами, старими, іншими категоріями людей, яким необхідні соціальний захист і допомога. Унаслідок відсутності фахівців, спеціально підготовлених до роботи з родинами "групи ризику", підлітками делінквентної поведінки, робота з ними була прерогативою правоохоронних установ.

Кожне відомство намагалася самостійно виконувати визначені функції соціальної роботи, без належної професійної забезпеченості і взаємодії. Професія "соціальний працівник" у більшості населення традиційно асоціювалася із системою соціального забезпечення і не пов'язувалася з іншими напрямками організації життєдіяльності людей і суспільства в цілому. Соціальні, педагогічні, правові, медичні аспекти були відділені і не спрямовані на конкретну родину, особистість. Виникла крайня потреба в професіоналізації соціальної роботи, її розвитку як самостійної сфери.

У 1991 р. вузи України почали підготовку кадрів за спеціальностями "соціальна робота" і "соціальна педагогіка", були також розроблені кваліфікаційні вимоги, необхідні нормативні документи щодо діяльності соціальних служб і т.п. У середині 1992 р. набула свого юридичного й організаційного оформлення Українська асоціація соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної роботи (УАСПССР), що є самодіяльною, благодійною громадською організацією і здійснює свою діяльність відповідно до Конституції України, що діє, законодавства України і статуту УАСПССР.

Основні цілі УАСПССР:

- *консолідація зусиль у становленні й розвитку соціальної роботи і соціальної педагогіки в Україні; підтримка територіальних відділень Асоціації з поліпшення соціальних і екологічних умов життя, їхньої діяльності щодо розвитку творчого потенціалу людей, формування особистості, що змогла б діяти самостійно;*
- *сприяння діяльності соціальних педагогів і соціальних працівників з надання допомоги окремим громадянам і групам,*

що мають фізичні недоліки, матеріальні і соціально-психологічні проблеми, труднощі соціалізації, адаптації та соціальної реабілітації;

- сприяння підвищенню професійного рівня соціальних педагогів і соціальних працівників, захист їхніх професійних інтересів і т.п.[1].

З липня 1994 р. УАСПССР стала постійним членом Міжнародної Федерації соціальних працівників. Ця організація діє з 1956 р. і поєднує національні асоціації фахівців соціальної роботи більш ніж сорока країн світу. Її головна задача - надання підтримки соціальним працівникам за допомогою каналів міжнародного співробітництва, сприяння розвитку й інтеграції теорії та практики соціальної роботи. Особливо це стосується організації професійної підготовки, норм професійної етики, умов роботи й участі соціальних працівників у соціальному плануванні й у визначенні соціальної політики.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні історичні етапи розвитку вітчизняної соціальної роботи.
2. Який вплив мало хрещення Русі на розвиток благодійності?
3. Охарактеризуйте систему благодійних закладів Росії в кінці XIX ст.
4. Як розвивалася соціальна робота у післяреволюційний та радянський періоди?
5. У чому полягала специфіка системи соціального захисту в СРСР?
6. Стисло розкрийте методологічні та методичні аспекти вивчення досвіду соціальної роботи за кордоном.
7. Проаналізуйте сучасний стан вітчизняної соціальної роботи.
8. Розкрийте суть діяльності Української асоціації соціальних педагогів і спеціалістів з соціальної роботи.

Література

1. Бурая Н.П. Соціальна робота: Навч. посібник. - Х.: Ун-т внутрішніх справ, 1996.
2. Основы социальной работы: Учебник/ Отв. ред. П.Д. Павленок.- М.: ИНФРА-М, 1998.
3. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 кн.- М.: ВЛАДОС, 2001.- Кн.2: Процесс воспитания.
4. Психология социальной работы/ Под общ. ред. М.А. Гулиной.- СПб: Питер, 2004.

5. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие/ Отв. ред. Е.И. Холостова, А.С. Сорвина.- М.: ИНФРА-М, 2003.
6. Социальная работа: Учеб. пособие.- Ростов н/Д: Феникс, 2003.

Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

2.1. Соціальна робота як суспільна наука

Соціальна робота як наука є сферою людської діяльності, функція якої полягає у виробленні і теоретичній систематизації об'єктивних знань про певну дійсність — соціальну сферу і специфічну соціальну діяльність. Останню можна конкретизувати як професійну і суспільну діяльність державних, суспільних і приватних організацій, фахівців і активістів, спрямовану на вирішення соціальних проблем індивідів, родин, груп і верств у суспільстві. Аналіз існуючих форм і методів соціальної роботи, розробка оптимальних методів і технологій вирішення соціальних проблем зазначених об'єктів - одна з найважливіших задач соціальної роботи як наукової дисципліни. Будучи у своїй основі соціальною (суспільною) наукою, соціальна робота пов'язана і з технічними, і особливо із природничими науками. Проведені в її рамках дослідження найчастіше мають міждисциплінарний характер з погляду її взаємозв'язків із природничими науками (з медициною, зокрема), з одного боку, а з іншого боку - зв'язків із соціологією, психологією, педагогікою, правознавством та іншими соціальними (суспільними) науками.

Як наука соціальна робота в нашій країні знаходиться ще в стадії становлення. Процес становлення цієї науки ще далекий від завершення.

Кожна наука являє собою сплав теоретичних та емпіричних знань, теорії, методів і методики (техніки). Особливість же соціальної роботи як наукової дисципліни полягає в єдності знань і умінь. Це її основний принцип. Без такої єдності немає науки, без такої єдності не може відбутися соціальний працівник як фахівець у цій найважливішій для життя людей галузі.

Невід'ємними компонентами кожної науки є закономірності, принципи і методи. Становлення соціальної роботи як науки ще продовжується, тому різні точки зору на зазначені компоненти є лише попередніми, дискусійними судженнями.

У спеціальній літературі закономірності соціальної роботи пропонується розділити на дві групи: 1) закономірності функціонування і розвитку суб'єкта соціальної роботи; 2) істотні зв'язки між суб'єктом і об'єктом соціальної діяльності та їх діалектика.

Соціальна робота є універсальним видом діяльності, а як наука вона органічно пов'язана із цілим комплексом інших наук. Можна виділити кілька груп основних *принципів* теорії соціальної роботи. Це загальнофілософські принципи: детермінізм, відображення, розвиток. Загальні принципи соціальних (суспільних) наук: історизм, соціальна обумовленість, соціальна значущість.

Розкриємо специфічні принципи соціальної роботи.

Змістовні принципи соціальної роботи включають у себе гуманізм, справедливість, альтруїзм, гармонізацію суспільних,

групових і особистих інтересів, самозабезпечення.

До числа *психолого-педагогічних* принципів можна віднести модальність, емпатію (співчуття), атракцію (привабливість), довіру.

Групу методичних принципів складають диференційований підхід, наступність, послідовність, безперервність, компетентність.

Організаційними принципами є загальність, комплексність, посередництво, солідарність, субсидарність.

У законодавчому й інших нормативних актах України називаються такі принципи: дотримання прав людини і громадянина у сфері соціального обслуговування і забезпечення їхніх державних гарантій; однакових можливостей для громадян при одержанні соціальних послуг; добровільної згоди громадян на одержання послуг; досяжності соціального обслуговування; дотримання конфіденційності в роботі; наступності усіх видів і форм соціального обслуговування; адресності; пріоритету сприяння громадянам, які знаходяться в ситуації, що загрожує їхньому здоров'ю чи життю; профілактичної спрямованості; сприяння соціальній реабілітації й адаптації; міждисциплінарності; діяльнісного підходу; територіальної організації соціальної служби; державної підтримки добровільної суспільної діяльності з надання соціальних послуг і допомоги населенню.

Наведемо ще одну класифікацію принципів соціальної роботи.

Одним з основних принципів соціальної роботи є *принцип цілісного підходу*. Цей принцип передбачає необхідність бачення людини не лише у конкретній ситуації, а й у широкому соціальному оточенні, у її взаємозв'язках з природою, суспільством, глобальними проблемами, що продиктовані особливостями та реаліями нашого віку, загальнолюдськими цінностями.

Важливим принципом соціальної роботи є і *принцип мистецтва допомоги, або принцип "допомога самодопомозі"*. Сутність його полягає в тому, що як ніхто не може за іншого жити, так і ніякі поради не зможуть допомогти, якщо їх не бажати. Тому завдання соціального працівника - підтримати, подати надію та стимулювати людей на конструктивну діяльність, використання всіх своїх потенційних резервів.

До принципів соціальної роботи відносяться також *принципи індивідуальності, солідарності, субсидарності й свободи вибору соціальних послуг*.

Принцип індивідуальності передбачає визнання індивіда як найвищої соціальної цінності; переконання в тому, що кожна людина, яка знаходиться у складному становищі, теж має право на самостійне визначення своїх потреб і засобів їх задоволення; віру в однакові шанси для всіх, у тому числі обмежених за природними здібностями; права людини на самоповагу, гідність і самовизначення, пов'язані з відповідальністю перед собою, своєю сім'єю та суспільством; урахування того, що кожна людина має свої життєві плани, для

реалізації яких необхідні відповідні соціальні умови.

Принцип солідарності підкреслює взаємозв'язок людей, значущість взаємної підтримки та соціальної допомоги, залежність індивіда від колективу та суспільства, необхідність враховувати інтереси інших людей. Цей принцип відкидає голий індивідуалізм, стримує прагнення до самореалізації й самоствердження за рахунок інших людей або на шкоду їм.

Принцип субсидарності розв'язує суперечність між зазначеними вище принципами індивідуальності й солідарності, стримує індивідуалізм і обмежує солідарність, якщо загальні потреби та інтереси наносять шкоду окремій людині.

Механізм реалізації цього принципу полягає в тому, що визначається, що можуть зробити для людини різні інститути суспільства (сім'я, державні органи, громадські організації, фонди, спілки, об'єднання тощо), виходячи із своїх можливостей, і покладається на них чітко визначена відповідальність за виконання встановлених обов'язків.

Принцип субсидарності дозволяє регулювати компетенцію і відповідальність всіх, хто займається розв'язанням соціальних проблем членів суспільства.

Принцип свободи вибору соціальних послуг важливий тим, що людина, навіть потрапивши у скрутне становище, не хоче, щоб хтось - чи держава, чи якась організація - мав монопольний вплив на неї. Самовизначення і самостійність дій клієнта можна забезпечити, надавши йому можливості вибору закладу соціальної роботи й соціальних послуг. У той же час соціальні служби мають право на використання різноманітних засобів і методів, які вони пропонують своїм клієнтам.

Під *методами* розуміють способи, сукупність прийомів і операцій у соціальній роботі; способи досягнення певної мети, вирішення конкретної задачі.

Багато методів, що використовують у соціальній роботі, є міждисциплінарними, що визначається, як уже відзначалося, універсальним характером соціальної роботи як виду діяльності. Тому, характеризуючи методи соціальної роботи, їх поділяють на економічні, правові, політичні, соціально-психологічні, медико-соціальні, адміністративно-управлінські й ін.

Методи соціальної роботи багато в чому обумовлюються специфікою об'єкта, на яку спрямована діяльність соціального працівника і соціальних служб. З іншого боку, вони визначаються також професією соціального працівника, його спеціалізацією в тій чи іншій галузі, сфері життя, структурою соціальних та інших служб.

Необхідно відзначити, що методи соціальної роботи нерідко включаються в більш загальне поняття «соціальні технології», тобто способи застосування теоретичних висновків науки у вирішенні тих чи інших задач, як сукупність прийомів і впливів, що застосовують для

досягнення поставлених цілей у соціальній сфері, вирішення тих чи інших соціальних проблем.

Таким чином, соціальна робота спрямована на гармонізацію відносин між суспільством і людиною, надання їй допомоги. Однак важливо зазначити, що соціальна робота - це не просто допомога тим, хто потребує її, не тільки обслуговування клієнтів, різних за віком, соціальним положенням. В останні десятиріччя в усьому світі суттєво змінилося розуміння функцій соціальної роботи, її принципів, соціально-політичного статусу, змісту, методики. Вона набула якісно нового рівня. Зроблено акцент на захист людини в цілому, її інтересів, потреб разом із зміною соціальних умов. Соціальна діяльність тісно пов'язується з економічними й політичними умовами життєдіяльності людини, з державною соціальною політикою та всією сферою соціальної дійсності як окремої країни, так і взагалі всієї планети. Фахівці бачуть мету соціальної роботи в поліпшенні умов життя людини як цілісної системи, в ім'я мирного існування та співіснування людей на планеті, в ім'я благополуччя людства.

2.2. Понятійно-категоріальний апарат соціальної роботи

Міждисциплінарний характер соціальної роботи як наукової і навчальної дисципліни знаходить своє вираження в тому поняттєво-категоріальному апараті, який використовується в цьому курсі. Особливо багатий цей апарат соціологічними і психологічними поняттями. Розглянемо деякі ключові для курсу «Основи соціальної роботи» поняття й категорії. Насамперед це поняття «соціальна робота» і близькі до нього поняття, що перетинаються, але не тотожні йому: «соціальний захист», «соціальна підтримка», «соціальна допомога» та ін.

Під соціальним захистом можна розуміти систему заходів, що здійснюються суспільством і його різними структурами, спрямованих на забезпечення гарантованих мінімально достатніх умов життя, підтримку життєзабезпечення й активне існування людини.

Соціальну підтримку можна трактувати як спеціальні заходи, спрямовані на підтримку умов, достатніх для існування «слабких» соціальних груп, окремих родин, осіб, що мають нестаток у процесі своєї життєдіяльності й діяльного існування,

Соціальна допомога - це система соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, що робляться окремим особам чи групам населення соціальною службою для подолання чи зм'якшення життєвих труднощів, підтримки їхнього соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві, Соціальна робота може бути розглянута як різновид людської діяльності, мета якої - оптимізувати здійснення суб'єктивної ролі людей у всіх сферах життя суспільства в процесі життєзабезпечення і активного існування особистості, родини, соціальних та інших груп і верств у суспільстві.

У літературі існують й інші формулювання, але головним є те, що соціальна робота як діяльність спрямована на надання допомоги, підтримки, захисту всіх людей, особливо так званих слабких шарів і груп.

Важливо відзначити, що соціальна робота як різновид діяльності спрямована не тільки на реалізацію заходів соціальної підтримки «слабких» соціальних груп, але і на реалізацію заходів для соціального захисту всього населення. У цьому широкому розумінні соціальна робота стосується кожної людини, усього населення.

Спектр соціальної роботи, соціальної допомоги населенню винятково різноманітний. Причому, як правило, він має тенденцію до розширення. Ось як, наприклад, розвивалася соціальна допомога у Швеції за останні 70-80 років. Спочатку в країні допомагали тільки по домашньому господарству старим родинам з дітьми. Потім до цих послуг додалися послуги з догляду за хворими дітьми і дітьми працюючих батьків, а ще пізніше — такі сфери обслуговування, як доставка старим і інвалідам продовольства; допомога в купанні хворих, старих та інвалідів; прання; прибирання приміщень; виконання важких господарських робіт; стрижка, манікюр і педикюр удома; організація розважальних заходів лікувальної і спортивної гімнастики; екскурсійне обслуговування; відкриття денних центрів різноманітного призначення (лікувальних, спортивних, ігрових, для розумово відсталих, для алкоголіків, наркоманів і т.п.).

Природно, що такий обсяг роботи під силу тільки великій кількості соціальних працівників, що включає в себе як спеціально підготовлених кваліфікованих працівників, які мають вищу й середню фахову освіту, так і тих, хто одержав певні знання на курсах, людей, що беруть участь у цій роботі з покликання.

Соціальна підтримка, соціальний захист людей, у цілому соціальна робота визначаються соціальною політикою держави як певною орієнтацією, системою заходів для оптимізації соціального розвитку суспільства, відносин між соціальними й іншими групами, створення тих чи інших умов для задоволення життєвих потреб їхніх представників.

Важливою категорією є *соціальна реабілітація*, що розуміють як процес відновлення основних соціальних функцій особистості, суспільного інституту, соціальної групи, їхньої соціальної ролі як суб'єкта основних сфер життя суспільства.

Важливе місце посідає поняття «соціальні гарантії», оскільки головним об'єктом соціальної роботи є слабо захищені верстви населення. Під соціальними гарантіями розуміють систему заходів, нормативних установок і умов, спрямованих на задоволення визначеного набору благ і послуг, потреб підтримки життєзабезпечення і діяльного існування людей.

Соціальне управління являє собою один із видів управління в суспільстві, функції якого полягають у регулюванні соціального положення всіх учасників громадського життя, у забезпеченні їхнього розвитку як суб'єктів суспільних відносин. Для організації соціальної роботи з урахуванням її специфіки стосовно до груп соціального ризику, людей з

девіантною поведінкою, дітей і старих, слабо захищених верств населення винятково важливо з'ясувати сутність, механізм і основні компоненти соціального управління.

І ще одне найважливіше поняття - *соціальний працівник*. Це одне з ключових, фундаментальних понять. Соціальний працівник - це фахівець у галузі соціальної роботи; це професія, спеціальність, сукупність спеціальностей в галузі соціальної роботи.

2.3. Соціологічні, політологічні й правові основи соціальної роботи

У підготовці соціальних працівників *соціологія* посідає одне з ведучих місць. На відміну від правознавства, політології, педагогіки, психології, медицини й інших дисциплін соціологія вивчає не окремі сфери, області, інститути суспільства, а все суспільство з урахуванням його системної структури. Універсальний, багатопрофільний характер соціальної роботи зближає її насамперед із соціологією. При цьому на відміну від історії, що, як і соціологія, вивчає все суспільство в цілому, остання досліджує його під таким кутом зору, що має принципово важливе значення саме для соціальної роботи. Мова йде про близькість об'єктів і предметів соціології та соціальної роботи. Соціологія (її методологічний, теоретико-методологічний рівень) головним чином пов'язана з філософією, що обумовлює методологічний характер соціології стосовно соціальної роботи, дозволяє розглядати першу (соціологію) як основу другої (соціальної роботи).

Для розуміння розглянутої проблеми дуже важливо зіставити об'єкт і предмет соціології та соціальної роботи, їхні функції та задачі.

Як відомо, трактування об'єкта й особливо предмета соціології змінювалося в ході становлення і розвитку цієї науки. Так, у XIX ст. соціологію розуміли як суспільну науку в цілому. У першій половині XX ст. поряд із цим підходом використовували і більш вузьке розуміння соціології. В 60-ті роки одержало поширення 3- чи 4-рівневе розуміння соціології. У 80—90-ті роки соціологія трактувалася і трактується як наука про соціальні відносини, механізми і закономірності функціонування і розвитку соціальних систем різного рівня: суспільства як цілісного соціального організму; соціальних та інших спільнот (груп і верств), диференційованих за різними підставами. Природно, трактування соціології наведено тут і в самому загальному плані, тобто в стиснутому вигляді.

У різних соціологічних концепціях, школах, працях окремих авторів можна знайти різні підходи, нюанси, особливості. Але не це головне. Головне полягає в тому, що всі (чи більшість) розуміють соціологію як науку про закономірності становлення, функціонування і розвитку суспільства в цілому, соціальних спільнот, груп і верств людей, особистостей. Тим самим вимальовується загальне розуміння об'єкта соціології: вивчення суспільства та його різних підструктур як

цілісних утворень.

Розглядаючи зв'язок соціології й соціальної роботи, немаловажно уточнити об'єкт соціології. Багато авторів не без підстави акцентують увагу на тому, що, вивчаючи суспільство в цілому, усі види суспільних відносин, соціологія покликана досліджувати насамперед соціальні аспекти суспільних процесів. Соціальні відносини - це зріз, синтез соціальних сторін, соціальних аспектів усіх видів, що безпосередньо позначаються на положенні людини в суспільстві. Це - відносини з приводу життєдіяльності, способу життя, соціального стану людини, соціальних та інших груп, класів у суспільстві.

Саме при такому трактуванні об'єкта соціології ясно видний її взаємозв'язок із соціальною роботою, з одного боку, а з іншого боку - розбіжності їхніх об'єктів, що дозволяє свідчити про методологічну значущість першої (соціології) стосовно другої (соціальної роботи).

Візьмемо найважливішу для соціології і соціальної роботи сферу громадського життя — соціальну сферу. У ній виділяють три найважливіші складові. По-перше, це соціальна структура суспільства, як диференціація людей за групами та відносинами між ними. По-друге – це соціальна інфраструктура як сукупність галузей, що обслуговують людину, що сприяють її життєдіяльності. По-третє, це можливості доступу до цінностей, благ і послуг; права особистості, умови праці людини, побуту, дозвілля, здоров'я, можливості вибору професії та місця проживання, участі в керуванні, соціальному і професійному просуванні та переміщенні.

Об'єктом соціальної роботи виступають усі люди (при широкому трактуванні), окремі особистості й групи, що потребують постійної допомоги (при її вузькому трактуванні): старі, пенсіонери, інваліди; діти-сироти; люди, що потрапили у важку життєву ситуацію; люди, що пережили сильний стрес; матері й батьки, що виховують поодиночі дітей; підлітки з девіантною поведінкою; алкоголіки, наркомани, повії; ті, що у в'язниці або повернулися з неї; безробітні, бездомні, біженці й інші соціально уразливі групи і верстви населення.

Навіть при широкому трактуванні об'єкт соціальної роботи (усі люди, усе населення) усе-таки відрізняється від об'єкта соціології. Це тому, що в першому випадку мова йде насамперед про такий об'єкт, що має потребу в соціальному захисті, підтримці, допомозі (хоча, природно, не виключається і суб'єктивна роль такого об'єкта у захисті своїх інтересів). У другому випадку об'єкт розглядають значно ширше і, що особливо важливо, як суб'єкт, дії якого не обмежені задоволенням соціально гарантованих інтересів і потреб. А це значно вже для інтересів і потреб людини, груп і верств суспільства як об'єктів (об'єкта) соціології.

Отже, спостерігається як збіг, так і розбіжність об'єктів соціальної роботи і соціології (у даному випадку мова йде про них як про науки). Об'єкт значно ширше в останньої, особливо якщо розглядати соціальну

роботу в більш вузькому змісті і якщо співвідносити об'єкти тієї чи іншої науки з урахуванням вивчення груп населення.

Ще більша розбіжність між ними спостерігається при порівнянні їхніх предметів. Причому тут треба мати на увазі два аспекти. Перший полягає в тому, що предметом науки виступають ті чи інші закономірності, сутність і зміст яких обумовлені станом, функціонуванням, діями об'єктів. Ясно, що соціологія вивчає закономірності, більш фундаментальні в порівнянні з механізмами і закономірностями соціальної роботи як науки:

Другий аспект полягає в тому, що предмет можна розглядати як зміст об'єкта (властивості, сторони, характеристики), що нас цікавить у першу чергу. У даному випадку необхідно розуміти істотну різницю між тим видом діяльності, що характерний для соціальної роботи, і тими видами, що досліджує соціологія.

Предмет (зміст) соціальної роботи конкретизується її функціями. Різними авторами вказуються різні *функції*, наприклад такі: інформаційна, діагностична, прогностична, організаційна, психолого-педагогічна, надання практичної допомоги, управлінська. Ясно, що цими функціями не вичерпуються, по-перше, функції соціології (пізнавальна, прогностична, функція соціального проектування і конструювання, організаційно-технологічна, управлінська й інструментальна), хоча тут можна бачити і зовнішній збіг. По-друге (і це головне), у соціальній роботі ці функції зорієнтовані на визначенні головним чином слабо захищених груп населення, а в соціології — на соціальний простір, весь суспільний організм і його різноманітні структурні елементи.

Визнаючи, з одного боку, близькість цих наук, а з іншого боку — їхню розбіжність, треба бачити насамперед їхній взаємозв'язок, взаємозумовленість. При цьому, з огляду на органічну єдність у кожній науці теорії і практики, варто взяти до уваги істотну різницю їхнього співвідношення в соціальній роботі і соціології. Як би не розглядали соціологію в різних концепціях і школах, у будь-якому випадку вона є більш фундаментальною, теоретичною в порівнянні із соціальною роботою, функція якої як науки полягає у виробленні і теоретичній систематизації об'єктивних знань про визначену дійсність — соціальну сферу як специфічний вид діяльності.

Теоретична соціологія виступає методологією стосовно соціальної роботи (як і до інших конкретних суспільних, соціальних дисциплін). Іншими словами, вона покликана допомагати соціальним працівникам орієнтуватися в тому соціальному середовищі, у якому ведеться соціальна діяльність (тобто знати про те, що собою являє конкретне суспільство, в якому живуть люди, його основні інститути, яка соціальна структура цього суспільства в цілому і що собою являють ті групи і верстви, які вважаються слабо соціально захищеними).

Отже, соціальна робота як наука в порівнянні із соціологією є переважно прикладною. Основний зміст соціальної роботи - прикладна система знань про певний об'єкт (об'єкти). Тому і категоріальний апарат у

соціології і соціальній роботі як науці різний, хоча частково і збігається.

Разом з тим, говорячи про ведучу роль соціології як методології соціальної роботи, варто також враховувати чималий вплив знань у соціальній роботі на соціологію. Вони допомагають конкретизувати не тільки зміст понятійного апарата, поглиблюючи (опредметуючи) філософсько-соціологічне трактування соціальних інститутів, соціальних явищ і процесів. Знання в соціальній роботі як науці збагачують також розуміння соціальних закономірностей, досліджуваних соціологами.

Інформація в соціальній роботі може бути використана (і має бути використана) для прямого чи непрямого впливу на соціальне середовище, зміну в цілому соціального простору людини в сприятливому для нього напрямку, того простору, що є об'єктом переважно соціології, особливо її вищого, теоретико-методологічного, філософсько-соціального рівня.

Вище уже відзначався багаторівневий характер соціологічного знання. Соціологічні теорії виступають у цілому фундаментом, основою соціальної роботи як науки і навчальної дисципліни. Але виконують цю функцію, зрозуміло, по-різному. Загальна соціологічна теорія дає цілісне уявлення про людське суспільство як таке. Галузеві соціологічні теорії характеризують суспільство з погляду окремих сфер громадського життя. Спеціальні соціологічні теорії (чи теорії середнього рівня) дають знання окремих приватних соціальних процесів, окремих видів соціальної діяльності і соціальних спільнот і груп, закономірностей їх функціонування і розвитку в органічному взаємозв'язку з іншими приватними процесами, видами діяльності й спільнотами (групами) людей.

Особливим рівнем соціологічного знання виступають емпіричні дослідження, де важливу роль відіграють розробка програми соціологічного дослідження, його організація, методи і техніка збору й обробки отриманого інформаційного матеріалу. При цьому емпіричний рівень соціологічного знання виступає як би сполучною ланкою між теоретичною соціологією (з урахуванням усіх зазначених вище її рівнів), з одного боку, і соціальною роботою як наукою і специфічним видом діяльності, з іншого. Важливо також підкреслити, що соціологічні методи і техніка вивчення проблем соціальної роботи виконують двояку функцію - розширення і поглиблення соціологічної та соціальної освіти в цілому й одержання важливої первинної соціальної інформації, без чого неможливим є аналіз практичної соціальної роботи, накопичення досвіду, його узагальнення й у цілому підвищення її ефективності.

Політологія, маючи своїм предметом політичні відносини і процеси, безпосередньо стосується проблем соціальної роботи. Політолог, що аналізує соціальну політику і соціальну роботу, і соціальний працівник, що виявляє політичні засади своєї діяльності, як правило, виділяють ті самі аспекти. Відзначимо деякі з них.

1. Політико-історичний порівняльний аспект. Виділяє моменти політики, коли державні й політичні діячі звертають особливу увагу на

проблему соціальної рівності як стимул зімкнення нації (співтовариства) перед загрозою серйозних випробувань, коли виникала і підсилювалася солідарність, спрямованість на підтримку гідного рівня життя всіх співвітчизників. Узяти, наприклад, зусилля влади, що спираються на християнські, мусульманські, буддійські цінності з підтримки та піклування за слабкими і бідними. Є чималі досягнення реального соціалізму в боротьбі з неграмотністю, хворобами, бідністю. Вражають досягнення країн, що добиваються соціальної солідарності на основі формування цілей правової соціальної держави (Норвегія, ФРН, Швеція й ін.).

2. Аспект аналізу ідейно-політичних напрямків в історії і сучасності. Варто звернути увагу на ідейне протиборство і взаємовплив трьох великих напрямків сучасності: лібералізму, соціалізму та консерватизму. Їхнє домінування, різноманітні сполучення визначали роль і вагу соціальної політики та соціальної роботи в тій чи іншій країні. Якщо для лібералів шлях лежав через волю, особливо економічну і політичну, через конкуренцію, то для соціалістів — через вирівнювання доходів, обмеження розкоші, реалізацію ідеї «загальної справи», що реалізувалася в державному керуванні. Консерватизм боровся за «органічну» солідарність, що за змістом багато в чому збігається з «порядком». Для консерваторів баланс інтересів досяжний при розумному відношенні до традицій, збереженні необхідної елітарності політики, розвитку локальної солідарності на базі родини, сусідства, моральної відповідальності, релігійності. Тому можна говорити, що для даного напрямку домінуючою цінністю була стабілізуюча солідарність (чи порядок).

Три названі цінності: воля, рівність, солідарність — є універсальними проявами справедливості («трендами справедливості»), що важливо для аналізу політологічних основ соціальної роботи.

3. Масово-політичний аспект. Мова йде про прогресуючий характер масовизації і разом з тим політизації соціальних ризиків. Різні ризики в ході прискорення НТР, глобалізації екологічних проблем, зростання швидкостей масових комунікацій, віртуалізації реальності, загострення економічної конкуренції все більше масовизуються і стають предметом соціальної політики. Це — ризики фізичні (узяти хоча б війни і транспортні аварії, стихійні лиха і т.п.), фінансові, екологічні, міграційні, споживчі й ін. Звідси — розширення кола суб'єктів і об'єктів соціальної політики, соціального права і соціальної роботи. Адже усе більше людей почувають себе нестабільно через нестаток, травматизм, злочинність, нервові напруги.

4. Політико-соціологічний і практично-політологічний аспекти. Соціальна політика і соціальна робота в цьому сенсі з'являються як набір технологій з досягнення і підтримки великої солідарності. Солідарності стосовно: а) запобігання соціальним ризикам і зменшення їх — фізичних, фінансових, міграційних, споживчих, сімейних, екологічних та ін., що і вигідніше, і гуманніше попереджати, чим потім мати з ними справу як з юридичними фактами; б) підтримки потенційних і реальних «слабких»

верств — дітей, інвалідів, безробітних, багатодітних родин, матерів-одиначок, пенсіонерів, тих, що були ув'язнені. Така солідарність як мета соціально-політичних технологій має з'єднувати з одного боку - прагматизм, а з іншого боку — милосердя і гуманізм.

Соціальна робота орієнтована на досягнення солідарності. Соціальний працівник створює технології, що допомагають досягненню локальних солідарностей при інтеграції (моральній, психологічній, психосоматичній тощо) у співтовариство різних представників «слабких» верств.

Отже, інвалід, пенсіонер, інший «аутсайдер» (в узагальненому, а не конкретному смислі) — усі вони завдяки такій соціально-політичній технології почувають себе комфортніше, більш захищеними. Елементи названої технології містяться в організації співтовариств, що забезпечують взаємодопомогу в самоврядних структурах дітей-аутсайдерів, пенсіонерів, інвалідів, мігрантів (особливо біженців і вимушених переселенців), репресованих та ін. Таким чином підготовляють соціальну солідарність, на основі якої формують, у свою чергу, здійснення визначених політичних рішень, формування соціально-психологічного «режиму» у більш широких галузях, що стосуються відносин до названих верств.

Соціальна робота стає невід'ємною частиною соціальної політики, своєрідною профілактикою і практикою солідарності й рівності. Не випадково ряд дослідників політики звертаються до підходу, який кладе в основу права людини, що дозволяє пов'язати емпіричну оцінку соціальних і економічних прав з урахуванням вимог демократичної організації суспільства.

Права правителів, політиків, а також населення в цілому на безпеку і якість життя стосуються практично всіх верств, оскільки їх стосується масовизація ризиків. У різних ініціативах і в соціальній політиці підкреслюють необхідність підтримки визначеного рівня соціальної рівності, що дає шанси для розвитку також і «слабких» верств. На це постійно звертають увагу різні партії й рухи: соціал-демократи, профспілковий, екологічний, жіночий; молодіжний та інші рухи.

Політологія допомагає соціальному працівнику створювати технології соціальної та соціально-правової солідарності. При цьому «свобода» і «рівність» як тренди справедливості і базових принципів демократії об'єднуються в «солідарності». Індивідуалізм як цінність (індивідуальна свобода) може сполучатися з рівністю і колективізмом та проявляється як добровільний солідаризм — це є основою соціальної політики і соціальної роботи. «Тренди справедливості» — абстрактні поняття, але вони «заземлюються» за допомогою реальної соціальної політики, що проводять стосовно різних співтовариств і рівнів самоорганізації життєдіяльності людей. Іншими словами, індивідуалізм і колективізм з'єднуються через реальну повсякденну

політику солідаризму. Солідаризм виявляється на різних рівнях життєдіяльності, і на кожному із цих рівнів виявляється специфічно, відповідно до потреб певних рухів, в активності соціально-політичного характеру.

Соціальна робота — функціональне вираження соціально-політичної та *соціально-правової* відповідальності держави і суспільства перед населенням. Така відповідальність має глибокі історичні корені. Ще в древньому суспільному самоврядуванні первісне співтовариство зобов'язалося дати притулок непрацездатним, дітям, допомагати один одному. У Древній Греції афінський архонт Солоній (VI ст. до н.е.) звільнив бідноту від державних податків. Римські правителі античного часу безкоштовно надавали плебсу «хліба й видовищ». Російські государі, легітимуючи своє правління, зводили «милосердя» і «турботу про народ» у ранг найважливіших ідейних основ свого правління.

І все-таки суспільства пройшли довгий шлях суперечливого феодального, ліберального капіталістичного розвитку з жахами соціальних провалів, перш ніж законодавчо були закріплені основи соціальної політики та соціальної роботи, на які вплинув ряд факторів.

По-перше, наслідки численних воєн ХХ ст. з їхніми масовими збитками, міграціями, каліцтвами приводили до запуску компенсаційних соціальних механізмів.

По-друге, не можна недооцінювати виклик, що кинув світу реальний соціалізм, що спробував уперше забезпечити в масовому порядку такі соціальні права, як право на працю, безкоштовну освіту і медичне обслуговування, соціальні права жінок і дітей.

По-третє, розвитку систем соціального захисту населення сприяло правління соціал-демократичних урядів у Швеції, Норвегії, Данії, Великобританії, ФРН та інших країнах.

І по-четверте, в умовах НТР і комерціалізації розширюється сфера дії соціальних ризиків і зростає їхня кількість (виробничі, публічні, фізичні, міграційні, екологічні та ін.), що при високій ролі профспілок, лівих рухів, цивільних ініціатив привело до соціально-правового закріплення гарантій від наслідку таких ризиків у соціальному законодавстві.

Виникають і утверджуються соціальні держави: поряд із соціалістичними державами з їх редистрибутивним (перерозподільним) забезпеченням соціальних прав «зверху» розвиваються також правові соціальні держави на ринковій основі. Політика соціальної держави спрямована на створення соціальних умов для гідного життя і вільного розвитку людини, охороняє працю і здоров'я людей, установлює гарантований розмір оплати праці, забезпечує підтримку родини, материнства, батьківства, дитинства, інвалідів і літніх громадян, розвиває системи соціальних служб.

2.4. Педагогічні основи соціальної роботи

Педагогіка в соціальній роботі виступає в ролі стрижня діяльнісного

компонента соціальної роботи, тому що інформаційні задачі, питання формування знань про суспільство, відносини в групі, виховання захищеності, розвиток готовності особистості до самопомоги визначаються в основному педагогічними методами. У зв'язку з цим педагогічні основи соціальної роботи мають включати в себе елементи педагогічної теорії про принципи, зміст, методи, шляхи та засоби соціальної роботи.

Педагогіка поряд із психологією в структурі соціальної роботи виконує пояснювальні функції. Вирішення соціальних задач багато в чому визначається вихованістю людей, тому педагогіка виконує і *прогностичні* функції. Педагогіці належить ведуча роль у розвитку особистості суб'єктів і об'єктів соціальної роботи.

Соціальні технології мають комплексний характер. Вони включають у себе соціологічні, економічні, правові, психологічні, медичні, педагогічні підсистеми. Педагогічні елементи систематизують змістовні й процесуальні компоненти соціальної роботи, що відносяться до особистості людини, учасника соціального процесу.

Як відомо, педагогічні принципи виражають закономірності, які діють у навчально-виховному процесі становлення особистості. Джерелами педагогічних принципів є ідеологія, гносеологія, психологія, передовий досвід соціальної роботи. У соціальній роботі застосовують безліч педагогічних принципів (дидактичних і виховних).

Соціальну роботу можна уявити як навчальний процес, у ході якого люди вивчають культуру, опановують навичками соціальної поведінки, включаються в матеріальні та суспільні відносини, у процес соціального навчання. Хоча соціальному формуванню особистості і колективу приписується спонтанність, науково обґрунтована соціальна робота робить його *цілеспрямованим*. Це означає, що керівник в індивідуальній чи груповій роботі в такий спосіб формує цілі виробничої діяльності, що працівники розуміють, якими особистісними, соціальними якостями мають володіти вони самі, щоб успішно вирішити трудові задачі.

У процесі соціального навчання досвідчені соціальні працівники дотримуються принципу *систематичності й послідовності* у формуванні знань, умінь і навичок. Так, добиваючись творчого відношення до справи, керівник формує поняття про виконавську, технологічну дисципліну. Соціальне навчання є ефективним тільки в умовах *диференціації й індивідуалізації* навчально-трудової діяльності. Проводячи інструктаж, організуючи вивчення технологічної документації, соціальний працівник добивається активності клієнта, заохочує його самостійність. Якщо додержуватися таких дидактичних принципів, як *наочність і практична спрямованість* освіти, агітації, організації праці і громадського життя, соціальне навчання стає більш доступним і діючим.

Наведені дидактичні принципи мають велике виховне значення. Однак можна вказати і на специфічні виховні принципи. Довіра до

людей у єдності з перевіркою і контролем, які здійснюють з педагогічним тактом, є вираженням принципу *гуманізму* соціальної роботи. Фахівці завжди прагнуть спиратися на позитивне, слідувати у вихованні персоналу *оптимістичній гіпотезі*. Якими би складними не були обставини виховної роботи, завжди знайдуться люди, фактори, окремі людські якості, що допомагають успішно вирішувати задачі соціалізації, самовиховання, перевиховання і формування самозахисту. Великі соціальні задачі визначаються на основі *колективної діяльності*.

У соціальній роботі використовуються фактори розвитку особистості, що містяться в навчально-трудої діяльності, у вільному побуті. У кінцевому підсумку в людей формується соціальний ідеал, що відповідає умовам сімейного, громадського життя, праці, навчання. Важливим педагогічним елементом соціальної роботи є формування гуманістичних цінностей, що визначають світогляд людини, готової до співробітництва, що вміє приймати і здійснювати допомогу.

Соціальна педагогіка дає напрямок соціальної активності. При цьому соціальна робота орієнтується на свідомість людей. Глибокі досить гнучкі соціальні знання дозволяють орієнтуватися в дійсності, співвідносити з нею власні потреби і здібності.

Необхідним педагогічним елементом соціальної роботи є формування соціальних дій, умінь і навичок, людина при цьому опановує прийомами самодопомоги. Особистісно-діяльнісний підхід у соціально-педагогічній роботі припускає формування соціальних почуттів, які сприяють навчанню, праці, спілкуванню.

Соціальна робота в кінцевому підсумку має підвести особистість до самовиховання, дати їй можливість реального цілеполагання, засобу, за допомогою якого можна досягти більш продуктивної соціальної поведінки, включитися в систему безупинної освіти.

Педагогічний зміст соціальної роботи визначається корекцією поведінки і перевихованням людей. Корекція — це необхідний елемент будь-якої діяльності, тому що неможливо ні в навчанні, ні в праці, ні в спілкуванні в один прийом досягти соціально значущого результату. Що стосується перевиховання, то в ньому бідує порівняно невелике число членів здорового колективу. Формування здорового працездатного колективу є важливим педагогічним аспектом соціальної роботи. Таким шляхом добиваються збігу формального і реального лідерства, що знижує імовірність конфліктів, підсилює взаємодопомогу в групі.

Ефективність методів соціальної роботи значною мірою визначається їхніми педагогічними характеристиками. Найбільшу значущість мають методи формування свідомості, індивідуальної й групової в їхньому взаємозв'язку. Соціальна свідомість особистості визначає мотивації навчально-трудої, суспільної діяльності людей у складі груп. У їхній основі лежать такі прийоми, як показ особистої й групової значущості трудових задач. Доцільно розкривати

перспективи професійного росту, підвищення соціального статусу в результаті активної участі в кожній конкретній діяльності. При формуванні мотивів діяльності добре допомагають приклади свідомого відношення до праці, ініціативи і творчості.

Успіх будь-якої діяльності (праці, навчання, спілкування) визначається знанням змісту і способів діяльності. У зв'язку з цим велика роль належить методам формування способу дії в сферах життя, що мають соціальне забарвлення.

При проектуванні системи соціальної роботи неодмінно враховують можливості соціального навчання. Його педагогічна сутність полягає в особистісно-діяльнісній актуалізації елементів культури, що належать соціуму, в оволодінні ними в процесі спілкування, праці.

Педагогічні аспекти соціальної роботи одержують утілення при використанні методу формування соціальної перспективи. На мітингах, у бесідах, шляхом індивідуального інструктажу перед трудівниками, учнями, депривантами (людьми з обмеженим надходженням зовнішньої інформації, як правило, в ізоляції від суспільства) розкриваються ті придбання, що вони одержать, опанувавши новими якостями особистості, технологічними прийомами, виробничими знаннями.

Педагогічний характер мають методи включення особистості в колективну діяльність. Їх виховна й освітня сутність у сучасних умовах найкраще виявляється в демократизмі організації соціальної роботи. Виховний вплив соціальної роботи багато в чому визначається методами включення в діяльність, що поступово ускладнюється. Підвищення виробничого розряду, кваліфікації, безупинна освіта, доручення референтного характеру, участь у самоврядуванні і є ті сходинки, проходячи які людина піднімається на нові рівні самоствердження і самовираження.

Цінні педагогічні властивості мають методи, що забезпечують успіх у навчально-трудоному, спортивному, художньому й іншому видах діяльності. Успіх у соціально значущій діяльності сам по собі піднімає особистість. Однак нерідко вимагаються спеціальні прийоми його забезпечення, як-от: наукова організація праці, його ергономічне забезпечення, урахування індивідуальних особливостей, ефективна, психологічно обґрунтована допомога.

У будь-якій діяльності людина співвідносить процес і результати з ідеалом, сформованим у тісному зв'язку із соціальними відносинами. Цій меті служать методи оцінки навчання, праці, спілкування. Педагогічний ефект цих методів тим вище, ніж глибше трудівник розуміє оцінку. При цьому істотний вплив робить авторитет керівника, мікрогрупи, колективу в цілому. Справедлива оцінка, прийнята людиною, допомагає їй намітити нові цілі в її самовдосконаленні.

Необхідною частиною педагогічної підсистеми соціальної роботи є методи закріплення позитивного досвіду трудової, навчальної, суспільної

діяльності. Цій меті служать методи педагогічної корекції, що характеризуються виділенням недоліків у діяльності, поведінці, а разом з тим і сильних сторін особистості, професійної підготовки, спираючись на які людина може усунути ці недоліки.

Розвиток особистості є головною задачею будь-якої людської діяльності. У розвитку особистості істотну роль відіграє її активність. Продуктивність активності визначається багатьма умовами, найважливішою з яких є досягнутий рівень розвитку відповідальності. Форми спілкування мають відповідати розвитку особистості — її потребам, інтересам, інтелекту. Якщо ця умова порушена, діяльність стає недоступною, а включення в таку діяльність завдає шкоди розвитку особистості. Наприклад, у робочому колективі обговорювалася книга одного маститого автора, але ті, що виступали, були підібрані формально, їхні виступи були незграбними. Книга не сподобалася публіці, а організатори і ті, що виступали, залишилися незадоволеними.

Діяльність, у яку включаються люди, робиться розвиваючою за умови впливу, що виховує, та за умови її оптимальних труднощів. Вона має бути цікавою, що викликає позитивне відношення і до групи, у якій ця діяльність здійснюється. Розвиток особистості проходить успішніше, коли людина усвідомить розвиваючий вплив діяльності.

Соціальне навчання сприяє розвитку особистості за умови інтелектуального багатства оточення, доброзичливого відношення до людини. Люди мають радуватися чужому успіху, бачити в ньому можливості, що відкриваються для власного розвитку.

Найкращі умови розвитку особистості створюються при спілкуванні в колективі. У цьому плані колектив є засобом соціального розвитку особистості. Спілкуючись, люди збагачують один одного інтелектуально, оскільки ідеал розвитку особистості стає багатобічним, гармонійнішим, а приклади його досягнення наочнішими.

У колективі розвиток особистості відбувається більш ефективно ще і завдяки організованому чи мимовільному наставництву. У ролі наставника може виступати будь-який член колективу, що має дещо більш високу професійну підготовку, багатий соціальний досвід, розвинутий культурно.

Найбільший ефект розвитку особистості досягається при включенні в різні види творчості. Проблемне навчання, дослідження у процесі доучування, переучування, підвищення кваліфікації розвиває мислення. Людина навчається виділяти протиріччя, формулювати проблему, аналізувати її, висувати гіпотезу, збирати факти, доводити висунуті припущення, оформляти рішення, види рекомендацій, практичних пропозицій.

Великий внесок у соціальний розвиток роблять різні творчі групи, у які люди входять відповідно до свого розвитку, інтересів. Бюро економічного аналізу, конструкторські групи, комітети з упровадження НОТ, екологічні

комісії, органи самоврядування — ці і багато інших форм організації суспільно-виробничої діяльності впливають на розвиток особистості.

2.5. Психологічні основи соціальної роботи

У цілому можна виділити теоретичну і методологічну функції психології в соціальній роботі [4].

Теоретична функція психології в соціальній роботі полягає у встановленні стійких зв'язків між цілями, задачами, змістом, шляхами і засобами вирішення задач соціальної роботи, з одного боку, і індивідуальними колективно-психологічними явищами, процесами, закономірностями, з іншого.

Методологічна функція психології соціальної роботи виражається в її використанні для дослідження соціально-педагогічних процесів, конструювання методів соціалізації особистості в умовах життєдіяльності, що змінюються.

Зокрема, психологія в соціальній роботі виконує такі функції, як пояснювальна, діагностична, проектувальна, прогностична.

Пояснювальна функція психології в соціальній роботі полягає в тому, що на її основі виявляється внутрішня сутність процесів соціалізації особистості. Ці знання дозволяють вибрати стратегію і тактику соціальної роботи.

За допомогою психології розкриваються істотні характеристики вирішення соціально-педагогічних задач, виявляються шляхи активізації самодіяльності людей в ході соціального захисту.

Діагностична функція психології органічно включається в соціальну роботу за двома позиціями — діагностика особистості й її соціальних якостей, діагностика груп та їхнього розвитку. У процесі діагностики особистості людей як суб'єктів і об'єктів соціальної роботи значущою є й їхня власна активність.

Психологічна процедура *проектування* соціальної роботи включає в себе способи опису соціально-психологічних ситуацій, виявлення пов'язаних із ними проблем змісту, методів і форм організації соціальної роботи.

Значущість психологічних прийомів у проектуванні соціально-педагогічної діяльності визначається тим, наскільки психологія інтегрована з педагогікою, соціологією, медициною, правознавством та іншими дисциплінами, що використовують у соціальній роботі.

Прогностична функція психології полягає у визначенні перспективних особистісних утворень, спираючись на які можна вирішувати задачі соціального розвитку особистості, підйому людей на рівень соціальної самопомоги.

Соціальна робота стає більш продуктивною, якщо систематично ведеться прогностична психологічна робота, що робить ефективною соціальну реабілітацію. Важливо сформулювати соціально-психологічні проблеми і задачі соціальної роботи, які тісно пов'язані із

соціальною психологією. Таким чином, психологія робить істотний внесок у теоретичні і методологічні основи соціальної роботи, надаючи їй системного характеру.

Говорячи про соціально-педагогічну роботу як одну із невід'ємних складових соціальної роботи, слід зазначити, що її головною метою є соціалізація особистості, тобто засвоєння людиною системи знань, норм і цінностей, що дозволяють їй діяти як повноцінному члену суспільства.

Психологічні компоненти соціалізації включають у себе етнопсихологічні, соціопсихологічні, групові й індивідуальні характеристики. Усі вони впливають на соціальне сприйняття змісту і процесу соціалізації особистості.

Включення в соціальну діяльність поступово формує ідеали особистості, її соціальне мислення. У процесі соціально забарвленої діяльності (навчальна, трудова, художня, спортивна й ін.) і самої соціальної діяльності формуються соціально-психологічні знання і досвід практичного спілкування. Органічною частиною психологічної моделі соціалізації особистості виступає формування соціальних почуттів, настроїв, спрямованості особистості.

Процес соціалізації вимагає високої власної активності людини. На її основі формуються здібності саморегуляції, що впливають на всі сторони особистості (мотиви, інтереси, спрямованість, включеність у суспільну життєдіяльність, соціальну довіру та відповідальність), що проходить соціалізацію.

Дуже велике значення має *психологічне забезпечення* соціальної роботи [4]. Психологічні засоби дозволяють сформувати довіру людей до системи соціальної роботи. Психологічний аналіз досвіду самодіяльності як основного засобу соціалізації показує провідну роль особистісних якостей. Не менше значення мають соціальні відносини, у яких стрижневу роль відіграють психологічні компоненти (інтереси, потреби, почуття, установки, ідеали й ін.)

Практична психологія посідає одне з найважливіших місць у методичному забезпеченні соціальної роботи. Саме вона виступає центральним осередком соціально-педагогічних прийомів, що використовуються для вирішення задач соціальної роботи. Наприклад, методи соціального навчання припускають використання механізмів соціального сприйняття, соціального мислення.

У соціальній роботі істотну роль відіграє *психологія соціальної діяльності*. Соціальна діяльність являє собою вивчення і перетворення соціуму й особистості людини. У структурі соціальної діяльності присутні психологічно чітко забарвлені елементи — мотивація, психологічний аналіз, керування.

Психологічне забезпечення соціальної роботи органічно включає в себе розвиток її *мотивації*. Психологічний підхід у ній допомагає мобілізувати прагматичні, утилітарні, альтруїстичні мотиви.

Як зворотний зв'язок використовують *психологічний аналіз*

суб'єктів-об'єктів, змісту, процесів і результатів соціальної роботи.

Психологічні методики допомагають оцінити якість мотивації соціальної роботи, а психологічний аналіз - обґрунтувати застосування стимулів, що сприяють підвищенню ефективності діяльності людей - навчальної, трудової, художньої, спортивної, суспільної й ін.

Психологічне забезпечення соціальної роботи безпосередньо стосується *керування* нею (психологізація соціального керування).

Цілі соціальної діяльності мають складний характер, а їх основою є створення сприятливих психологічних умов для самодіяльності особистості в процесі соціального захисту. Наприклад, соціальний працівник, діагностуючи освітню, професійну підготовку, культурний рівень безробітного, формує в нього впевненість, що його перенавчання пройде успішно і він зуміє включитися в працю з нової спеціальності.

Зміст соціальної діяльності включає в себе кілька психологічних аспектів: формування соціальних потреб, інтересів, мотивів, прийомів спілкування, сприйняття людини і груп, створення сприятливих умов життєдіяльності людей.

Засоби соціальної роботи також містять у собі різноманітні психологічні елементи; інформування, інструктування, рекомендації, переконання, різні види аналізу.

Ефективність соціальної роботи забезпечує формування соціальної активності її учасників, пов'язаної з їхніми особистісними характеристиками, відношенням до виробництва, соціуму, праці, освіти, суспільної діяльності.

Вершиною системи психологічного забезпечення соціальної роботи є формування соціальної захищеності не тільки реципієнтів соціального забезпечення, соціальної реабілітації, соціальної терапії, але і самих структур, що вирішують задачі соціальної роботи.

Психологічні основи соціальної роботи ґрунтує теорія особистості. Соціальна робота тісно узгоджується з типізацією особистостей, і відповідно до цього будуються її стратегія і тактика. На практиці добре зарекомендувала себе теорія акцентуації характерів. Наприклад, виявляються позитивні, негативні риси характеру, конфліктні ситуації і відповідно до цього підбирають психотехнічні вправи, дають педагогічні рекомендації.

Істотною роль у соціальній роботі відіграє *психологічна теорія груп*. Розкриття структури групи: лідерства, відповідальності, перспективи, самодіяльності, соціального досвіду; психологічне структурування груп допомагає організувати соціальну роботу.

Необхідним елементом системи психологічного знання в соціальній роботі є *теорія психології спілкування*. Соціальне навчання органічно включене в соціальну роботу, допомагає набуту навичок спілкування, що виховує і розвиває особистість. Це створює сприятливі соціально-педагогічні відносини.

Важливу роль у вирішенні задач соціальної роботи відіграє теорія соціального конфлікту, як індивідуально-особистісного, так і

індивідуально-групового і міжгрупового. Соціально-психологічний аналіз конфлікту (конфліктної ситуації, ексцесу, вирішення конфлікту) забезпечує дієвість соціальної роботи, підвищує ефективність навчально-трудової діяльності.

Підсистемою психологічних знань виступає психологічна теорія *індивідуалізації та диференціації* соціальної роботи. Індивідуальний підхід є необхідним у будь-якій діяльності — навчальній, трудовій, ігровій, художній, спортивній. Він є одночасно і принципом, і умовою ефективної соціальної роботи. В індивідуальному підході використовують психологічні феномени: темперамент, характер, мислення, мова, перцептивні якості особистості.

Диференціація соціальної роботи основана на *стратифікаційно-психологічних* ознаках, оскільки вона враховує особливості дітей і дорослих, молодих і літніх, здорових і хворих, працівників переважно фізичної і розумової праці, культурних, освічених і малокультурних, неосвічених, висококваліфікованих і ненавчених, досвідчених працівників і початківців.

Необхідним елементом психологічного знання в соціальній роботі виступає *психологія талановитих людей*. Забезпечення соціальної роботи передбачає урахування їхніх здібностей, а разом з тим і особливостей характеру.

Система психологічного знання в соціальній роботі включає в себе теорію і практику дезадаптованих і депривованих людей. Контингент цієї групи досить численний. Делікатність і складність проблеми полягає в тому, що у цих людей існує дуже тонка стратифікація за психологічними ознаками.

Інваліди описуються специфічною психологічною теорією, що також виступає як основа соціальної роботи.

Важливе значення для сучасної науки мають психологічні дослідження людей предпенсійного віку. Суспільство несе великі збитки в зв'язку з тим, що не використовує об'єктивні психологічні показники їхньої працездатності, так само, як і їхні соціально-психологічні ролі у соціальній роботі.

У соціальній роботі широко застосовують психологічні методи. Будучи психологічними, вони спрямовані на вирішення задач соціалізації, удосконалювання соціуму.

Психологічні методи, які використовують у соціальній роботі, можна підрозділити на індивідуальні та групові.

Істотні результати в соціальній роботі дають методи психодіагностики, що вирішують численні задачі вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, колективів, виховних, економічних відносин.

У соціальній роботі широко використовують психологічну консультацію. До неї звертаються керівники, рядові працівники, педагоги, батьки, учні, студенти, сімейні люди та ін. За результатами

цієї роботи будують їхню індивідуальну і групову діяльність.

Необхідним методом соціальної роботи виступає *психологічний відбір*. Його застосовують для соціально-професійного самовизначення молоді, визначення області перенавчання кадрів, комплектування груп.

Істотні результати в соціальній роботі приносять методи *психологічної адаптації*. Вони включають реципієнтів у соціальну діяльність так, що вони краще усвідомлюють соціальну ситуацію, розвивають самооцінку, пристосовуються до немінливих умов життєдіяльності.

Соціально-психологічний тренінг й аутотренінг стали досить типовими методами соціальної роботи. Ці методи пов'язані з формуванням соціальних якостей особистості, відносин і прийомів діяльності. Ефект досягається, якщо забезпечений перенос сформованих підструктур у реальні умови навчальної, трудової й іншої діяльності.

Чітко виражений психологічний характер мають методи *корекції поведінки, мотивації, спілкування, самооцінки*: реципієнт усвідомлює недоліки в структурі власної особистості, виробляє нові моделі поведінки і справляється з їхнім застосуванням з наступним узагальненням і переносом соціально-психічних утворень у нові умови своєї життєдіяльності.

Поглиблений характер стосовно особистості мають методи *психотерапії*. Вони орієнтовані на психологічні перетворення в структурі цілісної особистості. За цією ознакою психологічні методи, які, застосовуються в соціальній роботі у формі тренінгу, ігор, занурення, відрізняються системністю, силою впливу.

Треба відзначити, що соціальний працівник, вживаючи будь-яких заходів, виступає як *лідер*. Власне кажучи, положення не змінюється й у тому випадку, коли в роботі з групами, скажімо, депривованих, дезадаптованих людей він спирається на їхнє самоврядування. У цих ситуаціях він виявляє себе як керівник нового типу. Цей стиль керівництва найефективніше сприяє розвитку самодопомоги в його клієнтів.

Соціальний працівник найчастіше діє як *соціальний психолог*. Він прагне зрозуміти людину, що звернулася до нього за допомогою, допомагає їй усвідомити власне положення, сильні сторони своєї особистості, щоб вирішити проблеми, що стоять перед нею. Соціальний працівник виступає активною стороною, що організує, утримує і розвиває контакти. Він розвиває мотивацію соціально спрямованої діяльності клієнтів, збагачує самодіяльність особистості, коректує поведінку, проводить соціально-терапевтичну роботу.

Соціальний працівник діє як *практичний психолог*, оскільки зміст і методи його діяльності спрямовані на вирішення практичних проблем життєдіяльності його клієнтів. Забезпечуючи успіх у сфері виживання,

перенавчання, перевиховання, соціальний працівник знаходить у клієнтів довіру.

Багато в чому збігається коло діяльності соціального працівника і *соціального педагога*. Саме педагогічними методами соціальний працівник інформує, переконує, формує переконання, уміння і навички.

Соціальний педагог за стилем своєї діяльності є дослідником, а психологічні дослідження виступають стрижнем його роботи.

Отже, соціальний працівник, виконуючи відповідний комплекс своїх професійних функцій, неодмінно звертається до психології. При цьому соціальному працівнику притаманна найглибша соціальна ініціатива. Це пов'язано з тим, що соціальна психологія і педагогіка є теоретичними і методологічними основами його діяльності.

2.6. Професійні стандарти соціальної роботи

Соціальна робота є універсальним видом діяльності. Вона вимагає від фахівця знань у різних областях і умінь застосовувати їх на практиці. Ось чому в кваліфікаційному довіднику соціальному працівнику запропоновано дуже широкий перелік посадових обов'язків.

Соціальний працівник зобов'язаний:

- виявляти родини й окремих осіб, що мають потребу у соціально-медичній, юридичній, психолого-педагогічній, матеріальній та іншій допомозі, в охороні морального, фізичного і психічного здоров'я;
- установлювати причини труднощів, конфліктних ситуацій (за місцем роботи, навчання, у родині і т.д.), що у них виникають, сприяти у вирішенні цих труднощів і конфліктів і соціально захищати;
- сприяти в спільній діяльності різних суспільних і державних організацій і установ з надання необхідної соціально-економічної допомоги нужденним групам населення;
- допомагати в сімейному вихованні, укладенні трудових договорів про роботу удома жінками, що мають неповнолітніх дітей, інвалідами, пенсіонерами;
- проводити психолого-педагогічні та юридичні консультації з питань родини і шлюбу, виховну роботу з неповнолітніми дітьми з асоціальною поведінкою;
- сприяти дітям і дорослим, які потребують піклування, опіки та улаштування, в лікуванні і навчанні у навчально-виховних установах, одержанні матеріальної, соціально-побутової й іншої допомоги;
- організувати суспільний захист неповнолітніх правопорушників, виступати (у необхідних випадках) як їхній суспільний захисник у суді;
- брати участь у роботі зі створення центрів соціальної допомоги родині (усиновлення, піклування й опіки; соціальної реабілітації; притулків; молодіжних, підліткових, дитячих і сімейних центрів; клубів і асоціацій, об'єднань за інтересами і т.д.);
- організувати і координувати роботу із соціальної адаптації й

реабілітації осіб, що повернулися з місць позбавлення волі і спеціальних навчально-виховних установ.

Кваліфікаційний довідник визначає обов'язки і вимоги до соціального працівника в самому загальному плані без урахування функцій, спеціалізацій, рівня підготовки соціального працівника. Поки не торкаючись двох останніх аспектів, спробуємо конкретизувати діяльність соціального працівника залежно від виконуваних ним *основних функцій*.

Реалізація *діагностичної* функції припускає вивчення соціальним працівником особливостей групи, верстви, окремої людини, ступеня і спрямованості на них мікросередовища і постановку «соціального діагнозу».

Прогностична функція реалізується шляхом програмування і прогнозування впливу на об'єкти соціальної роботи всіх соціальних інститутів суспільства, вироблення певної моделі соціальної поведінки цих об'єктів.

Попереджувально-профілактична (чи соціально-терапевтична) функція дозволяє передбачити і привести в дію правові, соціально-правові, юридичні, психологічні, медичні, соціально-медичні, педагогічні й інші механізми попередження і подолання негативних явищ, організувати надання соціотерапевтичної, соціально-побутової, психолого-педагогічної, медичної, юридичної і повної допомоги нужденним, забезпечити захист прав родини, жінок, підлітків, дітей, молоді. Попереджувально-профілактична функція, таким чином, спрямована не тільки на надання всілякої допомоги і підтримки вже занепалим, слабко захищеним верствам, але і на попередження всіляких негативних наслідків у положенні, поведінці, діяльності верств, груп людей, окремих особистостей. Дана функція асоціюється з розумінням соціальної роботи як у вузькому, так і в широкому розумінні слова.

Правозахисна функція передбачає використання всього комплексу законів і правових норм, спрямованих на надання допомоги і підтримки населенню, що стосується як населення, яке проживає в країні, так і тієї його частини, що з тих чи інших причин опинилася за її межами.

Відповідно до *соціально-педагогічної* функції соціальний працівник покликаний виявляти інтереси і потреби людей у різних видах діяльності (культурного дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої творчості, туризму) і залучати до роботи з ними різні установи, організації, суспільні, творчі й інші союзи, фахівців, тренерів, організаторів культурного дозвілля та ін.

Психологічна функція припускає різні види консультування й корекції міжособистісних відносин, допомога в соціальній реабілітації всім нужденним, покликана сприяти соціальній адаптації особистості.

При реалізації *соціально-медичної* функції соціальний працівник

зобов'язаний організувати роботу з профілактики здоров'я, допомагати опанувати основами надання першої медичної допомоги, культурою харчування, санітарно-гігієнічними нормами, організувати роботу з планування родини, формувати відповідальне відношення до репродуктивної та сексуальної поведінки, сприяти підготовці молоді до сімейного життя, розвивати працетерапію, сприяти формуванню здорового способу життя.

У діяльності соціального працівника важливою є реалізація *соціально-побутової* функції, а саме: соціальний працівник зобов'язаний сприяти в наданні необхідної допомоги і підтримки різним категоріям населення (особливо інвалідам, людям літнього віку, молодим родинам та ін.) у поліпшенні їхніх житлових умов, організації нормального побуту.

Комунікативна функція покликана встановлювати контакти з нужденними в тій чи іншій допомозі й підтримці, організовувати обмін інформацією, сприяти включенню різних інститутів суспільства в діяльність соціальних служб, допомагати сприйняттю та розумінню іншої людини, хворих і здорових, таких, що потребують і не потребують допомоги та підтримки.

Рекламно-пропагандистська функція соціальної роботи виявляється в організації реклами соціальних послуг, у пропаганді ідей соціального захисту людини.

Морально-гуманістична функція (як своєрідна концентрація визначених властивостей, рис, всіх інших функцій) надає соціальній роботі високих гуманістичних ознак, створює умови для гідного функціонування людини, груп і верств у суспільстві

Реалізація *організаційної* функції полягає в тому, щоб сприяти організації соціальних служб на підприємствах і в установах, а також за місцем проживання, залучати до їх роботи громадськість, спрямовувати діяльність соціальних служб на надання різних видів допомоги і соціальних послуг населенню, у першу чергу слабо захищеним верствам і групам, окремим особистостям.

У спеціальній літературі найчастіше відзначають такі якості, як гуманістична спрямованість особистості, особиста і соціальна відповідальність, загострене почуття добра і справедливості, почуття власного достоїнства і повага гідності іншої людини, терпимість, увічливість, порядність, емпатійність (співпереживання), готовність зрозуміти інших і прийти до них на допомогу, емоційна стійкість, особиста адекватність щодо самооцінки, рівня вимог і соціальна адаптованість.

Особистісні якості соціальних працівників підрозділяють на три групи.

До першої групи особистісних якостей відносять вимоги, які визначаються професійною діяльністю: до психічних процесів (сприйняття, пам'яті, уяви, мислення), психічних станів (утоми, апатії, стресу, тривожності, депресії), уваги як стану свідомості, емоційних (стриманість, індиферентність), і вольових (наполегливість,

послідовність, імпульсивність) характеристик.

До другої групи особистісних якостей відносять самоконтроль, самокритичність, самооцінку своїх учинків, а також стресостійкі якості— фізичну тренованість, самосугестивність, уміння переключатися і керувати своїми емоціями.

До третьої групи особистісних якостей соціального працівника відносять комунікативні (уміння швидко встановлювати контакт із людьми); емпатичність (уловлювання настрою людей, виявлення їхніх установок і чекань, співпереживання їх нестаткам); візуальність (зовнішня привабливість особистості); красномовність (уміння переконувати словом) і т.п.

Закордонні та вітчизняні фахівці нині керуються в розумінні професійної етики соціального працівника «Кодексом етики Національної Асоціації соціальних працівників (НАСП)», прийнятим у США в 1979 р.

Етичні принципи в ньому наведені в шести основних розділах, що визначають поведінку соціального працівника і виконання ним своїх обов'язків, моральні зобов'язання соціального працівника перед клієнтами, колегами, організаціями, працедавцями, професією, перед суспільством.

Перший розділ «Поведінка і вигляд соціального працівника» містить у собі п'ять принципів. Відповідно до них соціальний працівник має підтримувати високі стандарти своєї персональної поведінки, бути компетентним і удосконалювати свою професійну майстерність, професійні обов'язки розглядати як свої прямі обов'язки, бути чесним і порядним, дотримуватися міжнародних конвенцій в наукових дослідженнях.

У другому розділі викладаються «Етичні зобов'язання соціального працівника до своїх клієнтів». У ньому вказується на першочерговість інтересів клієнта, на необхідність виховання в нього максимуму самостійності, на необхідність конфіденційності й збереження таємниці в роботі з клієнтом, установлення справедливих, розумних, порівнянних зі зробленою допомогою гонорарів.

Третій розділ «Етичні зобов'язання соціального працівника стосовно своїх колег» включає в себе два положення. Відповідно до одного з них соціальний працівник має поводитися з колегами з повагою і довірою. Необхідно, щоб вони були один до одного ввічливими і справедливими. Відповідно до другого положення соціальний працівник зобов'язаний вести справи з клієнтами та колегами з повною професійною віддачею.

У четвертому розділі «Етичні зобов'язання соціального працівника стосовно працедавців і організацій, що найняли його» указується на необхідність твердо виконувати зобов'язання, узяті на себе соціальним працівником.

П'ятий розділ «Етичні обов'язки соціального працівника стосовно

професії» включає в себе три положення. По-перше, соціальний працівник має підтримувати і розвивати значущість, етику, знання і місію професії; по-друге, сприяти професії, роблячи соціальні служби доступними широким верствам населення; по-третє, нести відповідальність за розвиток і всебічне застосування знань у професійній практиці.

Відповідно до шостого розділу «Етичні зобов'язання соціального працівника стосовно суспільства» соціальний працівник має сприяти загальному добробуту суспільства. У цей розділ увійшли питання, пов'язані з обов'язком соціального працівника запобігати дискримінації й усувати її, прагнути до того, щоб всі особи (особливо нужденні) мали свободу вибору і однакові можливості, мали доступ до засобів і послуг, що їм необхідні. Соціальний працівник зобов'язаний також сприяти політичним і законодавчим змінам, спрямованим на поліпшення життя людей.

Зазначені принципи кодексу етики соціального працівника відбивають тільки основні вимоги до діяльності соціального працівника. Вони мають враховувати як традиції вітчизняного суспільства, так і накопичений теоретичний і практичний досвід соціальної роботи в нашій країні.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягають предмет та цілі соціальної роботи?
2. Назвіть головні принципи соціальної роботи.
3. Стисло визначіть основні поняття соціальної роботи.
4. Розкрийте суть взаємозв'язку теоретичної соціології та соціальної роботи.
5. У чому полягають політичні та правові основи соціальної роботи?
6. Яку роль відіграє педагогіка в соціальній роботі?
7. Назвіть основні функції психології в соціальній роботі.
8. Які є основні психологічні методи в соціальній роботі?
9. Які головні кваліфікаційні вимоги до соціальних працівників?

Література

1. Бурая Н.П. Соціальна робота: Навч. посібник. - Х.: Ун-т внутрішніх справ, 1996.
2. Васильев В.Л. Юридическая психология: Учебник для вузов.- М.: Юрид.лит., 1991.
3. Гірник А.М. Посередництво в трудових конфліктах.- К., 1998.
4. Основы социальной работы: Учебник/ Отв. ред. П.Д. Павленок.- М.: ИНФРА-М, 1998.
5. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 кн.- М.: ВЛАДОС, 2001.- Кн.2: Процесс воспитания.

6. Практика социальной работы / Под ред. К.Ханвея и Т.Филпорта.- К., 1996.
7. Психология социальной работы/ Под общ. ред. М.А. Гулиной.- Спб: Питер, 2004.
8. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие/ Отв. ред. Е.И. Холостова, А.С. Сорвина.- М.: ИНФРА-М, 2003.
9. Шевчук С.П., Шевчук О.С. Методи активного навчання соціальних працівників.- Чернігів: ДКП РВВ, 2000.
10. Социальная работа: Учеб. пособие.- Ростов н/Д: Феникс, 2003.

ДОДАТОК

У практичній соціальній роботі з клієнтами необхідно удосконалювати комунікативні навички. Нижче наведені три технології, що сприяють удосконалюванню цих навичок.

Активне слухання

Активне слухання - зацікавлене, уважне слухання співрозмовника - про що, що і як він говорить.

Активне слухання допомагає добитися більшої точності розуміння співрозмовника, створення сприятливого клімату відносин у бесіді, щоб допомогти співрозмовникам висловити свої проблеми і досягти взаємоприйняттого рішення.

Модель активного слухання:

- **підтримка,**
- **уточнення розуміння,**
- **коментар.**

Підтримка - необхідність слухати уважно, не роблячи оцінок, щоб дати можливість співрозмовнику висловити свою думку. Прийоми, що виражають увагу до слів співрозмовника і стимулюють його говорити: кивки головою, "да-да", репліки типу "А що далі?", "Отож, що відбулося..."

Уточнення розуміння - перевірка того, наскільки правильно ви зрозуміли слова співрозмовника, його переживання. Прийоми для перевірки:

Уточнення - звертання з проханням до співрозмовника доповнити, роз'яснити щось із того, що він говорив.

Перефразовування - викладення своїми словами того, що сказав співрозмовник; спочатку бесіди - найбільш повно, далі - виділяючи і зберігаючи те, що здавалося головним. Наприклад, "Чи правильно я Вас зрозумів, що...", "Так Ви хочете сказати, що...", "Ви маєте на увазі..."

Перефразовування з обсягом - проказування підтексту висловлення співрозмовника, того, що він, може, мав на увазі, але не висловив словами. Наприклад: "У мене немає часу займатися цією справою." - "Розумію. Для Вас важливо, щоб Ваші зусилля не виявилися даремними", чи "Розумію, Вам важко сконцентруватися на вирішенні цієї задачі".

Коментар – висловлення тим, хто слухає, своєї власної думки, відношення, оцінки й ін.

Загальна схема роботи із запереченнями

Головні види заперечень:

Заперечення-відмовки. Вони не виражають думку співрозмовника з обговорюваного питання чи теми розмови, а вказують на психологічні особливості його особистості: обережність, побоювання, труднощі сказати "ні", бажання залишити останнє слово за собою і т.п.

Щирі й обґрунтовані заперечення. Вони виникають через те, що ніхто не може мати ідеального знання з якого-небудь питання чи предмета. І якщо наш співрозмовник зауважує і допомагає нам уникнути помилки, то потрібно віддати йому належне і погодитися з ним.

Щирі і необґрунтовані заперечення. За ними стоять віра, ідеї і уявлення співрозмовника, що спираються на неповну і неточну, а можливо, і неправильно зрозумілу інформацію.

Ігнорування заперечень, негативна реакція на їхнє висловлення нашим співрозмовником зачіпає його самолюбство, призводить до опору з його боку нашим пропозиціям, труднощам у прийнятті загальних рішень і погіршення відносин. Заперечення співрозмовника повідомляють нам додаткову інформацію про самого партнера, про його проблеми, потреби й інтереси. Уміння виявляти всі можливі заперечення співрозмовника і відповідати на них дає можливість дійти згоди зі співрозмовником з тих чи інших питань, єдності думок щодо обговорюваних у розмові проблем, уникати конфронтації й підтримувати нормальні відносини.

Зустрічаючись із запереченнями і відповідаючи на них, слід використовувати таку послідовність кроків:

- **Виявіть і вислухайте заперечення.** Використовуйте для цього модель активного слухання (див.вище).

Якщо співрозмовник не висловлює заперечення, але і з Вами не погоджується, - розпитайте його самі і Ви дізнаєтеся, що саме його не влаштовує. Використовуйте такі запитання: "Що саме утримує вас від згоди з моєю пропозицією?", "Чим відрізняється моя точка зору від Вашої?".

- **Визначіть зміст заперечення.** Визначіть те, що спонукає співрозмовника висловлювати заперечення - його потреби, інтереси. Використовуйте такі запитання: "А що Вам дасть...?", "А для чого Вам...?", "Що приваблює Вас в іншому варіанті?", "Як це може не вийти?", "Припустимо, що ця проблема вирішена, чи виникнуть інші труднощі?".

- **Визначіть "рамку згоди".** Відповідаючи на заперечення, потрібно знайти область згоди зі співрозмовником, з його точкою зору, з його потребами й інтересами, визнати їх важливість. Використовуйте для цього схему відповіді: "Я згодний, і...", "Так, це цікаво, і...", "Я розумію Ваше занепокоєння, і...".
- **Дайте відповідь з урахуванням потреб та інтересів співрозмовника.** Запропонуйте йому який-небудь спосіб їхнього задоволення.
- **Переконайтеся, що співрозмовник задоволений відповіддю.** Якщо заперечення виникає знову і знову, то Ви щось упустили.

Загальна схема проведення ефективних бесід, нарад, переговорів

Щоб зробити проведення нарад, бесід, переговорів більш результативним, потрібно дотримуватися таких етапів:

1. Вітання (рукостискання). Ви демонструєте настанову на співробітництво, відкриті жести, позитивну інтонацію. Головне правило: настанова на співробітництво стимулює до співробітництва, на протидію – до протидії.

2. Викладення позицій (обмін думками).

3. Пошук спільних рішень. На 2-му і 3-му етапах застосовують прийоми активного слухання, роботи із запереченнями (див. вище); зміну інтонації, жестикуляції (згода – заперечення «Так..., але...») для більш переконливого доказу своєї точки зору.

4. Фіксація домовленостей («Отже, ми вирішили...»). У формулюванні договору враховують всі деталі; ставлять прямі запитання, що припускають точні відповіді. Якщо остаточне рішення відкладається, то призначається точний час наступної зустрічі.

5. Рукостискання. Не забувайте, що, як правило, найкраще запам'ятовують початкову і заключну фазу спілкування.

Дані етапи варто відпрацьовувати **послідовно**. Пропуск чи незавершеність одного з етапів призводить до повернення назад, до втрати позицій з досягнення необхідного результату.

Необхідно також пам'ятати про **три правила самоконтролю емоцій** у переговорному процесі:

- **спокійна реакція на емоційні дії опонента;**
- **обмін змістом своїх емоційних переживань у процесі спокійного обговорення;**
- **підтримка високої самооцінки на базі конструктивної поведінки.**

Компроміс у переговорах – це взаємне зближення, а не пасивна поступка (Ми вам..., а що Ви нам...)

Природно, що конструктивна поведінка стає діючою тільки в процесі **співробітництва**, тобто активного пошуку спільних рішень для знаходження взаємоприйнятних домовленостей. Тактики запобігання, поступки, компромісу і протиборства можуть бути включені в стратегію співробітництва, що найбільш ефективна при дотриманні викладеної вище загальної схеми проведення ефективних бесід, нарад, переговорів.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історія розвитку і становлення соціальної роботи.....	4
1.1. Історія розвитку вітчизняної соціальної роботи.....	4
1.2. Історія становлення соціальної роботи за кордоном.....	10
1.3. Сучасний стан соціальної роботи.....	18
Література.....	21
Розділ 2. Методологічні основи соціальної роботи.....	23
2.1. Соціальна робота як суспільна наука.....	23
2.2. Понятійно - категоріальний апарат соціальної роботи.....	26
2.3. Соціологічні, політологічні й правові основи соціальної роботи.....	28
2.4. Педагогічні основи соціальної роботи.....	34
2.5. Психологічні основи соціальної роботи.....	39
2.6. Професійні стандарти соціальної роботи.....	44
Література.....	48
Додаток.....	50

Гулий Юрій Іванович

ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Редактор Т.Г. Кардаш

Зв. план, 2007

Підписано до друку 25. 06. 2007

Формат 60x84 1/16. Бум. офс. №2. Офс. друк.

Ум. друк. арк. 3. Обл.- вид. арк. 3, 43. Наклад 100 прим.

Замовлення 318. Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
61070, Харків–70, вул. Чкалова, 17
[http: //www.khai.edu](http://www.khai.edu)
Видавничий центр «ХАІ»
61070, Харків–70, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu